Бибмы А. С.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың август 22 пятница № 197 (13197)

1926 чылда үдезиялеттингеш

Өртээ 3 көшеш.

ССРЭ—ТАЙБЫҢНЫҢ ОРУК ИЗЕКЧИЗИ

УЛУГ БҮЗҮРЕЛ-БИЛЕ

Тайбың, күш-ажыл, аас-кежик. Бо сөстериң үнелиг билбес киži чок, киži бүрүзүнүң күзели, амыдыралының сорулгазы-даа ол. Оны чырык чер кырынга чурттап келген чартык үүс чыл назынымда эки билир мен. Дайын-чаа болбас-ла болза деп киži бүрүзү күзор. Мындыг дүшкүүрүг үеде ядролуг чепсекти хоруурунга хамаарыштыр Медегледи СЭКП ТК-ның Чиргине секретарыэн М. С. Горбачевтуң телевидение дамчыштыр кылганы коңчуг чөп.

Мен бөдүүн ажылчын мен. Мерген хемнаң эриинге барып үжен хире чылдар дургузунда инек кадарын кедим. Маңаа өглениң-баштанып, коммунист болуп, чазактың шаңналын ап, өөрүшкү-маңнайлыг чурттап келдим. Тайбыңның ачызы, ёзулуг аас-кежик дең чүве ол. Эрткен чылын Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы хүндүлүг атты база алдым. Ам аныяктарга мергежил, күш-ажыл, тайбың дугайын бо-ла чугаалаар-дыр мен. Ажылымны тайбың хөрээге киирген үлүүм кылдыр санап чоруур мен.

Бо чылын Москвада Улус ажыл-агый Чедиишкиниериниң делегезинге чордум. Бурунгу чылын Моол Арат Республикага база четтим. Ийи чурттуң кайызынга-даа чоңнуң тайбың яжын, хоорайларның чаражын, ниитиралды болгаш аас-кежиктиң магадан хаммас-тыр мен. Чоокта чаа мээң аалымга тыва литератураның болгаш ұран чүүлдүң төлээлери-биле кады районнуң партия, совет болгаш культура ажылдакчылары база хоочуннар чорудулар. Ынчан база-ла күш-ажыл, тайбың болгаш аас-кежиктиң чугаа-сооттуң бирги черинге турду.

«Ядролуг шевелделерниң соксадырының дугайында дургузылгаларны дүрген чедип ап болурунга болгаш ацаа бо чылын өөдиг деңнелге соотсамерик ужуражышкынгага-ла ат салып болур дээрзинге Совет Эвилелиң бүзүрел турар» деп эш М. С. Горбачевтуң Медегелиинге ынча деп демдегзээнинге мен база улуу-биле бүзүрел турар мен. Ынчангаш ол ужуражылгаларның болгаш дургузылгаларының үре-түңнелдиг болуурунга идегээр мен.

Д. КАРМА,
Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермазында инек кадарчызы, Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы.

ЧИДИРИГ ЧОК АЖААП АЛЫР

Каа-Хем — көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле республикада эң улуг районнарның бирээзин. Ооң тарылга шөлдери делгем, ооң иштинде 4200 гектар суггаттыг шөлдүг. Район бо чазын 60 муң хире гектар черде тарылганы чоруткан. Тараа культураларының дүжүдүн ажаап алырынга белеткелди канчаар чорутканының дугайында чугаалаан бәрөкө РАУК чөвүлелиниң даргазы Б. А. МОРОЗОВТАН бистиң корреспондентивис дылаан. Ооң чугаазын парладывыс.

—Он ийиги беш чылдың баштайгы дүжүдүк чидириг чок ажаап, район күрүнеге 6700 тонна эки шынарлыг тараа культурзарын дужаар, бир гектардан 12,2 центнер дүжүт алыр планныг. Бо чылын «Кызыл Тук» болгаш «Бүрен» совхозтардан өске ажыл-агыйларда тараалларын үнгени эки. Ылаңгыя интенсивтиг технология ёзугаар өстүрген тарааның дүжүдү элбек болуру илден. Ооң бир гектары-ла 18 центнерден эвээш эвес дүжүттү бөөр деп санап турар бис.

Ынчы-даа болза дүжүттүң салым-чолу оңу канчаар ажаап алырындан улуг хамааржыр дээрзи билдингир. Ынчангаш ацаа белеткелди өлүн шыгжаар складтарны септөөн, крышаларын ыяк базырган.

Дүжүт ажаалдазынга ажылдаар комбайннарның, машиналарның үрелиишкиннерин ол черинге удур септөөр кылдыр совхоз бүрүзүнде эдиктилер звеноларын тургускан. Совхоз бүрүзү 2-3 кадынакчы аппаратчылыг. Кампания үезинде техниканың аңаа туруушкуиларын ажылдың темпизин кудуладыр, ынчаарга ажаалданың хуусаазы узаар, а ол чорук үнелиг продукциявыл чидиригерин болдурар болгаш шынарын бакырадыр. Ону болдурбас дээш бүгү хемчегерни алыры негеттинип турар.

Бо күзүн район девискөөрине доңат эрте дүжер чадавас дээрзин синоптиктер шинчилээн. Ынчангаш ажаалданы, болдунар-да аргаларны ажыглап турган, кыска хуусада чорударына белеткенин турар бис. Кижилерниң ажылдаар, чурттаар байдалдарынга таарымча чок түүдер турар болза, ажылдың бүдүрүкчүлүү чавыс болдур дээрзи билдингир. Оларга бүгү байдалдарны таарымчалыг тургузар — ажыл бүдүмчелиг болуур. Совхозтарның бригада төптерин эки дерзи, столовая, чунар-бажыңнар колдуунда белен. Кампания үезинде механизаторларга автомагазиннер график ёзугаар барып, садыгны организастаар. Кижи эмчилерин үнүүшкүннерни доктаамал чорудар.

Ажаалда агрегаттарын мергежилдиг механизатор кадрлар-биле четчелээри — шинтпирлээр чугула айтырыгларның бирээзи. Ынчалза-даа кадрлар ам база-ла чедишпес. Балгазының көдээ профессионал-техниктиг училишезиниң «Бурунгаар» совхозта филиалын бо чылын 25 кижи доозкан. Совхозтарның ол болгаш өске-даа өөредип алган механизаторларын санаваска, ам-даа хөй кижи херек. Ынчангаш комбайннарга башкарыкчыларны район төвүнүң будурулге черлеринден, организациялардан эвилелээр.

Мал чеми белеткээриниң шалыпчы ийи айы чоруп тур

ТЕМПИНИ ДҮРГЕДЕДИР

Мал чеми белеткээр шалыпчы ийи айның төнеринге чедир үш неделя ажыг үе арткан. Август 18-ке чедир республикада ниитизи-биле 103757 тонна сиген белеткеттингеп, 49772 тонна сенаж салдынган болгаш 3939 тонна витаминниг сиген далганы кылдынган. Ол көргүзүглер эрткен чылдың бо үезинде турганынга деңнээрге элээн бедик-даа болза, мал чеми белеткелиниң темпизи ам-даа чавыс болуп артпышаан. Тодаргайлаарга, август 11-де турганынга сиген белеткели 7,3 хуу, сенаж салышкыны 5,5 хуу, витаминниг сиген далганы кылыры 5,7 хуу немешкен. А республика мал чемнери белеткээр планын бүрүн күүседип алырынга чедир ам-даа сигенни 47 хууну, сенажты 48,3 хууну, витаминниг сиген далганын 58,2 хууну кылыр ужурлуг. Ажылды бо-за темп-биле уламчылаар болгаш, сиген белеткелин чорударынга 6 неделя ажыг, сенаж салырынга 9 хире неделя, витаминниг сиген далганы кылырынга база 9 неделя үе херек апаар. Ынчангаш мал чеми белеткелин шалыпчы ийи айның төнчүзүнге чедир күүседир сорулга-биле ол чугула ажылдың темпизин болдунар шаавиле дүргедедип, ийи-үш даксыр күжениишкиниг ажылдаары негеттинип турар-дыр.

Республикада мал чемнерни белеткелиниң чоруп турарын август 18-тиң медээзин ёзугаар районнар аайы-биле даараазында таблицада көргүскен (баштайгы одургда — сиген, ооң соонда — сенаж, дараазында витаминниг сиген далганы, соңгүзүнде — бүгү мал чемин чемгерилге единицазынче шилчиткени хуулар-биле):

Республика	53	51,7	41,8	32,5
Бай-Тайга	39,8	78,8	41,9	39,2
Мөңгүн-Тайга	39,7	—	—	46,7
Барыын-Хемчик	61,5	104,8	28,4	43,3
Овур	41	—	—	42,3
Сүт-Хөл	50	67,4	—	38,5
Чөөн-Хемчик	66,4	80,5	—	44,8
Улуг-Хем	54,9	33,1	32,7	28,6
Таңды	61,3	18,6	104,1	22,2
Бии-Хем	63,2	28,3	8,2	21,4
Тожу	34,9	—	—	23,6
Каа-Хем	53,8	46,3	33,6	26,7
Тес-Хем	54,6	148,7	—	55,2
Эрзин	50,6	119,2	—	50,2
Кызыл	46,5	128,8	72	35,8

Республиканың ажыл-агыйлары сиген кезидезинге эгелээнден бөөр ийи ай чедип турар. Бо үе дургузунда ажыл-агыйлардан «Большевик», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Хадың», «Совет Тыва», «Чодураа», «Чаа орук», «Көк-Тей», «Тиилелге» совхозтар планын 70—80 хуу күүседи бергеннер. А «Кара-Хөл», «Алдан-Маадыр», Ждановтың аттыг совхозтарда ол чугула ажылдың темпизин болдунар шаавиле дүргедедип, ийи-үш даксыр күжениишкиниг ажылдаары негеттинип турар-дыр.

Элээн хөй совхозтар сенаж салышкынының планнарын күүседип, ам-даа ол ажылды уламчылап турар. Чиңээлээрге «Көк-Тей» совхоз планда көрдүнгенинден ийи катап хөйүү салып алган. «Мөрен», «Сукпак», «Чодураа», «Кызыгаар», «Тээли» совхозтар планын 116 хуудан өрү күүседип. «Тере-Хөл», «Искра», «Енисей», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарның сенаж салыкчылары планныг онаалдазын боттандырар дээш каш дакпыр күжениишкиниг ажылдаар херек.

Таңды, Кызыл районнардан өске районнарның ажыл-агыйлары витаминниг сиген далганын кылып турары шүшпец. Бии-Хем район ол талазы-биле планын чүгле 8,2 хуу күүседип алганы канчаадаа таарышпас.

Ниитиниң малынга эрткен неделя дургузунда республикада чемгерилге единицазының немелдези эвээш болган. Каш-ла хонгаш дүжүт ажаалдазы база кансыралажып көөр. Ынчангаш ажыл-агый бүрүзү техниканы долу күш-биле ажыктыг ажыглап, күш-ажылдың сагылга-чуруму, организастаашкынын быжыглаары эргежок чугула.

САМДАР-САМДАР САРААТТАР

Каа-Хем районда эрткен неделяның мөдээзи-биле алырга, 7904 тонна сиген белеткеттинген, ооң 5063 тонназының шынзары хынаттынган: 64 хуузу бирги, 20 хуузу ийиги, 14 хуузу үшкү класстыы болгаш артакан 2 хуузу класс чок. Ол көргүзүг чамдык районнарныңга көөрде, каа-хемчилерниң белеткеп алган сигени элээн эки шынарлыг дээрзин көргүзүп турар. Чүгле сигенни кезип белеткөөр дээш эвес, харын ооң шынарын үреевши бүрүн кадагалап арттырар дээш ажылдазыры чугула. А белеткеттингеп сигенни оларның сарааттаң ап турары кандыгыл?

Сараат салыры — нарын ажыл. Ооң технологиязын сагываска, сиген дораан-на баксырзар. Кыры кырлаң эвес бооргa, ооң онгар черлеринге чаашкын суу чыглыгаш, адаанда сиңенче сиңер болгаш ону баксырадыр. Ынчалдыр салган сараат удавайын-на карарып, изин эгелээр.

«Ленинчи орук» совхозтуң Дерзиг-Аксында суггаттыг шөлде сарааттарны ырактан көөрге-ле, шын эвес салдынганы илдең — ооргазы кырлаң эвес, кыры онгарлыг, кыдыында сигеннерни белүп, өрү кагбаан. Ону ийиги класстың сигенниден салган, 42 тонна денгилиг, № 6 сараат дээрзин демдеглеп каан болду. Сигенчилерниң бүгү күштү, үе-шакты, чарыгдалдарны үндүрүп тургаш кестирип кааны сигенни сараатчылар звенозу ынчаар тоомча чок салып каанын көөрге харааданчыг. Салгандан бөөр ай безин четпес үе эрткен-даа болза, эвээш-ле дизе бир тонна ажыг сиген ында үреленген. Бир эвес сараат бүрүзүнден шак мындыг чидириглерлиг болур болза, совхоз 1700 мыйыстыг бода малын, 7000 ажыг хоюн кыжын чүүн-биле азыраар деп турарлы?

Ооң ырак эвесте турар сараатта демдеглеп чок, ында кандыг сигенни, чежеки салганы билдинмес. Ол сараатты салганы бедик болгаш дески: ынчаарга сараатчылар звенозунда сараатты шын салып билир кижилер ажылдап турар ышкажыл. А дески эвес салган сарааттар чүгле шынарже кичээнгей чок чоруктуң, ак сеткилдиг эвес ажылдың түңнели-дир. Бо сараат эки салдынган-даа болза, сигенниң шынары баштайгы сараатты ынан куду. Чүге дээрге чогуур өйү эрте бергенде кескен болгаш шынары баксырап, хоолузу эвээжээн. Ындыг сигенни малга бөөрге, деңгилдези эжиживес, харын-даа арын баксыраар.

Совхозта мал чемнериниң шынарын хынаар экспресс-лаборатория (лаборантызы А. П. Пустогаева) август 15-ке чедир белеткеттингеп 1210 тонна сигенниң чартыынган безин эвээш кезинип, тодаргайлаарга, чүгле 46 хуузун хынаан. Совхоз директорунуң мал чеми белеткөөр талазы-биле оралакчызы, кол агроном, ол ышкаш колхоз экономист мал чемнерин шынарлыг белеткээринче кичээнгейин күштелдирбейн турар.

«Кызыл тук» совхозтуң жом эриинде сиген кезер шөлүнде сарааттарның демдеглеп чок. Сигенни үезин эртиринкеш, кескенинден ооң сывы кадын калган. Совхоз техниканы мал чеми белеткелинге баш удур сентен белеткен азбайн, кампанияны орайтан эгелээнинең уржуу ол. Ол сарааттарның салдынганы бедик-даа болза, чамдык черлеринде дески эвес. Ол оңгар черлериң дүштарындан ирин эгелээн, моонда соңгар үрелир.

Оон ангыда ол шөлде эрткен чылдың хүр сарааттары бар. Ол сарааттарның шынары коңчуг багай, Шынап-ла, эрткен чылдың бо үезинге чедир совхозтуң белеткээн мал чемнериниң медээзин көөрге мындыг: «шупту 632 тонна сиген кестинген турган, 179 тонназын хынаан болгаш ооң дыка хөйү үшкү класстыы болгаш класс чок болган. А бо чылын совхозтуң мал чеми белеткелиниң темпизи эрткен чылдыындан шакпыычываан. Ындыг болганда ол ажыл-агыйда ажылнып эрги ёзу-биле хевөөр арткан деп түңнөөр апаар.

«Удуг Октябрь» совхозтуң Кара-Сугда салдынган сараатларын үстүнде ийи ажылагыйның кайызынындан-даа дээре. Көрген ийи сараадыыстың чанында болдунмаан сиген чок, долгандыр арыг. Сарааттар удуг болгаш бедик. Салган сигенниң шынары эки, чымчак. Ол сарааттарны бо хевөөр эки кадагалап арттырар болза, олар кыжын чаш хураганнарга-даа, бызааларга-даа эки чем болур.

Совхозтуң Б. С. Орустук удуртказан мал чеми белеткөөр бригадазы бо чылын коллективтиг керээ аргазыяче шилчээн. Бригада кежигүнериниң мал чемнерин шынарлыг белеткөөрүнге сонуургалы удуг. Ооң бир херечизи — коллектив бедик класстың сигенин белеткээни дээш 60 хуу чедир немелде төлевирни ап турары. Сарааттарны Н. Салчак удуртказан звено билдилиг салып турар. Совхозтуң хынаткан 849 тонна сигенинде класс чок сиген чок.

Баштайгы ийи ажыл-агыйның удуртукчуларының болгаш тускай эртемнигларының талазындан мал чемнерни шынарлыг белеткөө алырынче кичээнгей кошкак, ооң уламындан сараат салыр ажылдың шынары куду, технологиязы сагыттынмайн турар. Ол совхозтарның директорлары Ю. А. Клеников болгаш В. М. Пирогов, кол агрономнары В. С. Штыров болгаш И. Е. Андреев олардан ниитиниң малынга кышкы үеде бедик шынарлыг сигенни курлавырлап алырыбиле сараат салырын шыңгыы контрольга алыры негеттинип турар.

Рейдиин чорутканнар:
И. ШАБУРОВ — районнуң улусчу контроль комитединиң инспектору;

Л. МОНГУШ бистиң корр.

ТАЙБЫҢ БИЛЕ КҮШ-АЖЫЛ ЧАРЫЛБАС

ССЭКП ТК-ниң Чиргине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевиденизи дамчыштыр Медегелиин үүлдүгүнүп деткээн митингилер бистиң республиканың чер болганда эртип турар.

Шак ындыг митинг хуралдар 14 дутаар механизация эргелеринге болгаш хоорайның харылзаа белдириңге болган. Делегейде ханы өскерлиишкиниерни тода билирә-биле үндезилеттингеп партияның болган чазактың даштыкы политиказын ишки-биле түүлдүгүнүп деткиишаан, ССЭКП-ниң XXVII съездизиниң даштыкы политиктиг угланыышкынын шудурүг уламчылаары — чурттун, совет киижи бүрүзүнүң мурнунда туруп турар тургузукчу сорулгаларны боттандырарының чүгүлә негелдези-дир деп, митингиниң киржикчилери бир үн-биле медеглээн.

— Тайбың бистиң тургузукчу ажыл-ишиниске эргежок чугула. Ажыы-биле чугаалаарга, тайбың ажыл-ишбиле чаржыр болза эки. Эңдере чепсегленишкинниң биске херээ чок. Ынчан чер кырының бүгү киижилериңе магалыг болур ийик. Бистиң демиселивис дээрге-ле бүгү чонуң ажыл-ижи-биле деткип турары партияның политиказы-дыр. Ядролуг чазылдырышкынарга чаңгыс талалыг мораторийнин 1987 чылдың январь бирге чедир уздыы, чаа базымны кылганывысты Чер кырының бүгү киижилери өөрүшкүлүг хүлээп алыр боор дээрзинге чигзиниг турбас — деп. 14 дутаар механизация эргелиниң бульдозер машинизи, бүдүрүлгениң мурнакчызы Василий Игнатьевич Шубин митингиге чугаалаан. Ооң кады ажылдап турар эки экскаватор машинизи М. Л. Лабин Совет Эвилелиниң чаа политиктиг инициативазынга харыы кылдыр ол ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг даалгазын хуусазындан беш хонук эрте күүседирин ол хүлээнген.

О. НАМАСАЙ.

УЛАМ ЭКИ АЖЫЛДААР

Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозу ниитизи-биле сиген планын 73 хуу, сенажты — 120 хуу күүсеткен. Ам 4 муң тонна силос салырынче кирипкен.

Доржу Саалевич Дандарның удуртканы бот-оруглачарылгалыг механизастастыңган отряды СЭКП ТК-ниң Чиргине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевиденинге дамчыштыр Медегледи-биле танышкан. Ону отряд кежигүнерэ түүлдүгүнүп, деткээн. Эң ылаңгыя хоочун механизатор Д. С. Дандар мынчаар чугаалаан: «Бо Медегледи СЭКП ТК-ниң Чиргине секретары М. С. Горбачев коңчуг өй-шаанда кылган. Мында бижиттинген сес бүрүзү коңчуг үнелиг. Ылаңгыя «бодунуң кураавырын ажыглаар» дээн-дир. Мен бодаарымга бистиң отрядывыста курлавырлар ам-даа бар. Ону ажылгаары бистен дорт хамаажыр. Бөгүнге чедир 900 тонна сигенни кескеп, сарааттан алган-дыр бис. Ам бар турган курлавырларны ажыглаап, Медегледе харыы кылдыр, август 25-ке чедир сиген кезер планывысты күүседир бис».

Отряд силос салырынче кирипкен. Бир гектардан 60 центнер ногаан массаны алыр планныг. Бир гектардан 100 центнерин ап болурунуң аргазы бар деп сигенчилер болдап турар.

Отрядтарның мурнунда бәзе бир чугула айтырыг дүжүт ажаалдазынче күштүг мөөңнээри болур. Тараа кезеринге 16 комбайн белеп. Механизаторлар техниканы бүрүн септөөп, белениниң одуруунда тургускан. Тараа кезеринең ажыл планы тургустунган. Механизаторлар четчир. Бот-орулга-чарылгалыг отряд планын күүседир деп, совхозтуң агроному В. К. Ооржак чугаалаан.

К. ХЕРТЕК.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЖЕ КИЧЭЭНГЕЙНИ САЛЫР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга «Коллективтиг керээнд болгаш бот-орулга-чарылганы Чөөн-Хемчик районнуң совхозтарында шиңгээдип ап турарының талазы-биле улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң ажылының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Сеелгү чылдарда районнуң совхозтары коллективтиг керээни шиңгээдип алыр талазы-биле чамдык ажылдарны кылган деп, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнери демдеглээн. Ук айтырыгны район Совединиң сессияларында, күүсенчи комитеттиң болгаш аграүлетпүр каттыжышкынының чөвүлелиниң хуралдарында, семинарларга, совхозтарның удуртукчулары болгаш спецыалистери-биле эртирген бүдүрүлге чөвүлелдерниң чугаалажыы турган.

Ооң түңнелинде бо чылдың арткан айларында совхозтарның тараа бүдүрер бүгү бригадалары болгаш звеноларын, картофель өстүрер звеноларының 75 хуузу, бүгү сүт-бараан фермалары болгаш өскедаа черлер ол аргаже шилчээн. Бо коллективтерде күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чуруму экижээн, даапдырган херек дээш кижилериң харыысалгазы бедээн.

Ындыг-даа болза коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы шиңгээдип алырын организастаар талазы-биле ажылды улус депутаттарының район, көдээ Советтери кошкак чорудуп турар дээрзин райкүүском даргазы Д. С. Куулярның илеткелин дыңнаан, демдеглээн. Коллективтиг керээ-биле ажылдаарын күзээн кижилериниң экономиктиг, техниктиг өөредилгезин болгаш кижизидилге ажылын күүскомнар кошкак контрольдап турар. Мурнакчы коллективтериниң дуржулгазын, чедишкиннерин көргүскен көскү агитацил совхозтарда чок. Бот-орулга-чарылганың даалгаларын чедимче чок болгаш хуусаазын барымдаалавайн ажылдап кылып, ооң түңнелин үндүрбейн турар. Керээлиг хүлээлгедер чогуур үе-шаанда күүсеттинмес, ону совхозтарның удуртукчулары-даа, керээлиг бригадаларның кежигүнеридаа тоомчага албас чоруктар бар.

Деңнилгелиг бо ажылды организастап турарында ёзу барымдаалаар чоруктар бар. Чижээ, үнүш өстүрер ажылда керээ чүгле хову ажылдарының сезонныг үезинде: тарылгада, малга чем белеткелинде. дүжүт ажаалдазында ажыглаттының турар. Мал ажылынга ол арганы чоокта чаа шиңгээдип ап эгелээн. Чамдык бригадалар тургустунза-даа, үр болбайн сандараан. А СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң хову бригадазынга коллективтиг керээни 1983 чылдан бөөр ажыглап эгелезе-даа, мынчага чогуур чурумну тургузуп шыдаваан. Эрткен чылын ол арга-биле ажылдап турган 16 механизатордан 6 кижи арткан, өскелери үнүп чоруй барган.

Ажылчынарны коллективтиг керээже шилчидериниге белеткел ажылын РАУК-даа, чер-чер Советтери-даа хөлга албаан. Чүгле көдээ Советтиң сессиязынга болгаш күүском хуралынга бригада керээзининң дугайында айтырыг чугаалашканын хыналда илереткен. Советтериниң көдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиялары бо айтырыг талазы-биле ажыл шуут чорутпаан. РАУК чөвүлели ийи чыл дургузунда бо айтырыг-биле хөлбаштыр чүгле «Тыва» совхозтуң удуртукчуларының отчёдун дыңнаан.

Бо айтырыгны ёзу барымдаалап көргенинең бир бадыткалы болза, район Совединиң күүсому «Районнарның совхозтарынга коллективтиг керээни шиңгээдип алырының дугайында» шиитпирни 1984 чылдың майда хүлээп алзадаа, ооң күүселдезин барык хынавайн келген.

Коллективтиг керээ талазыбиле документтиктерни долдуруп турары дыка четпес дээрзин Президиум кежигүнерни шүгүмүүлээн, чамдык пунктуларны ында долдурбайн турар. Бот-орулга-чарылганың даалгаларын чогуур үезинде ажылдап кылбас чорук — шыңгыы четпестерниң бирээзи. Чижээ, «Искра» совхозта ону кылыр майык безин чедишпес болган, а чамдык сан-түңнер карышкак. Материалдыг курлавырларның болгаш будуртуңун турар продукцияның учёду негелдеге дүүшпес.

Керээ чурумун хажыдар чоруктар база бар. Чижээ, «Большевик» совхозтуң малга чем белеткөөр № 1 бригадазы 1985 чылда хөй чылдыг сигенин 10 муң центнерни белеткээрни хүлээнгеш, херек кырында 9,2 муң центнерни белеткээн. Бир центнер продукцияга 16,5 кижи-шак үени чарыгдаар турган, ону 18 кижи-шак чедирген, ооң бот-үнези 8 рубль 58 көп. кылдыр планнаттынган болза, херек кырында 11 руб. 40 көпеек четкен.

Коллективтиг керээни шиңгээдип алыр талазы-биле чедир ыкылдымайн турар ажылдар Аъш-чем программазын боттандырарынга багай салдарны чедирип турар деп хуралга демдеглээн. Ооң түңнелинде Чөөн-Хемчиктиң совхозтары эрткен чылын эът, дук садар, мал бажын өстүрер планнарын күүсетпээн, мыйыстыг бода болгаш шээр малдың баш санының чидирнин болдурган. Продукция будурериңге чарыгдалдар хөй болуп артпышаан. Улус депутаттарының район болгаш көдээ Советтериниң күүскомнарында коллективтиг керээни үе-чада аайы-биле шиңгээдириниң тодаргай планы база чок болган. Ындыг план РАУК-те безин көзүлбээн.

Бо четпестер чүүү көргүзүп турарыл? Улус депутаттарының район болгаш көдээ Советтери, РАУК чөвүлели көдээ ажыл-агый будурулгезинге коллективтиг керээни шиңгээдип алырын кошкак боттандырып турарының хереечизин. Олче район база көдээ Советтериң күүскомнары депутаттар бөлүктериниң улусчу контроль постуларының күжениишкиннерин угландырбаан. Коллективтиг керээ ёзугаар ажылдап турар мурнакчы коллективтериниң дуржулгазын непередип турары четпес.

Бо айтырыг талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму тускай доктаалды хүлээп алган.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-, культура болгаш спорт талазы-биле комитетти Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди кылдыр эде тургузар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитетти Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди кылдыр тургузар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Б. Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1986 чылдың август 21.

Эш Н. А. Авдеевти Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазынга томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Эш Николай Анатольевич Авдеевти Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазынга томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Б. Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1986 чылдың август 21.

ДИРЕКТОР

Орук очериги

ЫНЧАН Тыванып эң ырак, эң чараш, эң онзагай районнарының бирээзи Мөңгүн-Тайгага алтай болгаш тыва литератураларның хүннери «Чечен чогаалдың найыралы — улустарның найыралы» деп кыйгырыглыг адаа-биле болуп эртип турган. Мугур-Аксыга шүлүк байырлалып улус аажок совуурейдi. Алтай эштер чогаалдарын бодунуң дылынга номчуурга, дыңнаачылар очулга чокка-ла билип ап турдулар. Аалчыларның-даа, чыылганарның-даа, бистерниң-даа сагыш-сеткилиниз, Мөңгүн-Тайганың салгын хады дег, чиик-сергек, хөгдүг-омак турган.

Даартазында Мөген-Бүренче аъттанывысқа бис. Орукка чугаа-соот, ооң-баштак, ыр-шоорга дээн Каргынның шапкын суу дег, кызыгаар чок төктүп чораан.

Мооң мурнунда Мөңгүн-Тайгага он шаа чыл мурнунда чаңгыс катап чораан мен. Ам база катап мегилерни магадап чор мен. Мөңгүн-Тайганы көргеш, чүрээ шапкыланмаан чогаалды чок боор. Салчак Тока «Каргыга чораным» деп очеркти артырып каан. Степан Сарыг-оолдуң «Хорлуу кадай», «Саны-Мөге» деп чогаалдарын улуг салгалдың кижилери шээжи-биле билир чорааннар. Сергей Пюрбю «Мөңгүн-Тайга» деп шүлүктү бижээн. «Мөген-Бүрен», «Тарбаганнар» деп шүлүктерин Юрий Кюзегештиң чогаатканынган бээр чаа-ла он чыл ашкан. Мен база Мөңгүн-Тайганың чаны-биле көрбөзөчеңген эртизен мен.

Орукка чүгле мындыг, башка хөй бодал кирер.

Ол аразында алээн үе эрте берип-тир. Бир көөрүвүске, хөй тарбаганның арттарының ындында бичии хөл кыдында келдивис.

Билир кижилер олургаш:

— Ногаан-Хөл-дүр — дишпилер.

Көк эрик кырында автобус, алээн каш чиик машиналар турлар.

— Куда дүшкен-дир, аа?— дижир кижилер бар.

СЭКП райкомунуң секретары Владимир Туматович Хемер-оол чугаалай-дыр:

— Па, совхоз директору эш Ооржак, партком секретары эш Салчак, кедээ Совет даргазы эш Саая, пионерлер...

ЧОГААЛЧЫЛАРНЫ ут-куп турар улус-тур дээрзи эм кымга-даа билдинге берди. Машиналардан дүжүп келдивис. Кызыл-кызыл галстуктарлыг бичии уругларга маңнажып келгеш, аалчыларга болгаш бистерге дириг чечектер тудустулар. База-да өөрүшкү, каткы-хөг.

Мен бодум дугайты караамбиле диленип, ээр кижилерни одуртур көрүп, бо черниң баштың бажы, совхоз директору кайызы ирги деп алаң кайгаан тур мен. Кандыг-чүүдээ бол, ол черни уштап-баштап орар ээ-дир, бир дугаарында ооң-биле чолукшуур апаар. Бо-да ажыл-херекке алаакаш, совхозтуң директору чогум кымыл дээрзин кымдээ-даа айтырбаан кижи-дир мен, районнуң даргалары база чугаалап бербоон. Кайызы-да директор ирги деп, аанакайын, ээрлериниң холдарын силгээн тур мен.

Ол аразында Владимир Туматович турган:

— Совхоз директору-биле танысқын көрүнер — дизе-ле баарывыста кара савыйка тонуур, Мөңгүн-Тайганың шырии салгынынга долуга берген хүрец шырайлыг, чаныыста Ногаан-Хөл дег улуг характырлыг, аныяк херээжен кижи хүлүмзүреэн тур. Диштериниң агыжа, шынап-ла, карак чылчырыктаар. Ындыг ажык, чараш, шудургу арыш-ширай ховар көстүр болгай. Хүлүмзүрүттө хаажылаткан ол ак диштерни бир-ле черге көрген шыкаш-тыр мен. Кажа чоор?

— Меня Ооржак дээр — диген, директор немен кагды. — Өшкү-Саар Аракчаевна.

Мен дээрге, баштай эрлер-биле мендилешкеним дээш, иштимде бодумну-даа, эштеримни-даа чектеп, совхоз директору хереэжен кижи дээрзин сагындырып кагбас деп, бүдүү хыйланып, эгенген тур мен. Азы ооң-биле ыт бажы дег алдын, бөрү бажы дег мөңгүн, сүй-белек сунар дээнпери ол бе? Шын-на-дыр харын, бир эвес ынчаш бодаан болза. Хей-ле тыва хереэжен даргалар көрүп чораан мен. Президент, секретарь, эргелекчи... Бо мындыг, совхоз директору тыва хереэжен кижини кажан-даа көрбээн мен! Директор! Барып-барып совхоз! Эң-не баштайгы!

Аалчыдарывыс-даа, бистер-даа Өшкү-Саар Аракчаевнаны үгледи бердивис. Эр даргалар черде калган. Кыс директорну куспактаар-даа кижилер, холуп ошкаар-даа кижилер бар, ооң чанында туруксаар, ооң чугаа эрээр кижилер мырыңай эңмежок.

Ужуражылга үр болбады.

— Ам моон ынай мээң соом-биле! — деп, Өшкү-Саар Аракчаевна кыйгырган, база-ла ак диштерин харам чок чайнадыр хүлүмзүрээш, машиназынче адак-бышкаа чиик, сергек кире халыды.

Орукка чоруп орган, Мөңгүн-Тайганың чонунуң бүгээлер дижир борбак даштарынга чайгадым, ол ак диштиг хүлүмзүрүгүнү каяа көргенимни сактып чадап, чугаа-соотка-даа, ыр-шоорга-даа кириштейн, хейле-ле даржылып чор мен. Азы директорнуң машиназынга-даа олуруп алыр чүвемин, ооң чугаазын-даа дыңнаай, хүлүмзүрүүн-даа сагынгай.

Мөңгүн-Тайгага черле ынаныг, баалык ажагга-ла, едек дээш ышкаш, даг эрттерге-ле, чаа ажыдыышкын. Директорнуң машиназы элдепчейлиг инек-даштар баарында чаңгыс өг чанында доктаады.

Аалчылар-даа, бистер-даа олбук-хевис чаткан өгнү долдур олуруптувус. Ужа-теш, аъш-чем дөрүү долган.

— Бистиң мурнакчы малчынывыс Эмер-оол Доржу-дур деп, Өшкү-Саар Аракчаевна таныштырды. Чүс төрүүр хойга онаалтыр чүс хураганы алган улус чүве.

— Ээ эки көргүзүр бе, Өшкү-Саар Аракчаевна? — деп, ооң айтырыг салдывыс.

— Чок. Партия обкомунуң кежигүнү малчын Александр Ширнең, ооң кадайы Клара Серең чүс хойдан чүс дерт хураганы алган. Оларның коданында чедир аалчыларывыска ышкаш-тыр бис—деп, ооң чугаазын үш чүс бежең беш хой бар.

Аалдың ээзи Э. Доржу эки ажыл-херээ дээш «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан болду.

Аяк шайны аартап ора, ажык, суда чугаалаштывыс. Өшкү-Саар Аракчаевна совхозтуң ажыл-херээн бешсаадазы дег санап орду. «Мөген-Бүренниң» экономиказы чылдан чылче улам өзүп орар. Ол эрткен чылын 208 мун рубльдиң арыг орулгазын алган. «Мөген-Бүрен» мал ажыл-агыйлыг совхоз, чизезинде 37 мун баш хой, 1 мун ажыг өшкү, 2 мун ажыг сарлык, 1 мун ажыг чылгы мал бар. Бо чылын чаш малды алганы база эки. Чүс баш төрүүр малга опаанчыр көргүзүглер мындыг: 82 хураган, 76 анай, 88 кулун, 90 сарлык бызаазы. Мөңгүнтайгажылар мыйыстыг бода малды шоолуг херекке албас улус чораан, ону тас инек дижир.

ДОҢГАКТАРНЫҢ аразындан база директорнуң машиназының соонда чорупкан бис. Мен моон эгелээн Өшкү-Саар Аракчаевнаның хөлгезинге ушкажыптым.

Өөренири дээрге белен эвес херек дээрзин бүгүде билир. Эртем-билигни чүгле кызыл кижи чедип алыр. Чугаазын дыңнап чоруурумга, Өшкү-Саар Аракчаевна ындыг кижилериң бирээзи болду.

Бичии Өшкү-Саар Мугур-Аксыга өөренип, Бай-Тайганың Шүй ортумак школазын дооскан. Дыштанылгалар үезинде ол бодунуң өөрү-биле Саадак артын чеже катап чадаг кылаштап ашпаан дээр! Кыштың соогунда мырыңай берге. Бир эжи туруптарга, ону сөөртүп чораан ашкан таварылганы чугаалаарга, кижиниң эъди соор.

Үгнадан Мөңгүн-Тайга чурттуг аныяк кыстың өөредилгеже сундулуур черле эскелиг чораан. Өшкү-Саар Тываның кедээ ажыл-агый техникумун дооскан. Херек кырында ажылдай бээрге, ол билиг аныяк кыска четпес болгаш. Карак кызыл кижи Омскиниң ветеринария институдунче бот-өөредилге-биле кирип алган. Белен херек кайда боор, аңаа бодаарга, Мөңгүн-Тайганың бүгүзээлерин кырлап маңнаары аңаа оюнчук-тур. Бодунуң ажылы, хей-шинтиниң хереэ, ажыл-төлү, өг-бүлеэ — чүгле дээрге аныяк хереэжен кижиниң мойнунга чедир үнмереэжи берген. Ооң кадындан алды чыл дургузунда тура тутчун келгеш, Өшкү-Саар Аракчаевна институтту доозун үнген. Хереэ хозаш дээн ышкаш болган. Ынчалза-даа ындыг чүве кайда боор, дээди эртем чедип алганы-биле ооң чүгү улам аартаан.

Совхоз директорунуң албан-дужаалынга чедир Ө.-С. А. Ооржак узун болгаш берге оруктарны эрткен. Одарже ам хая көрүгүре, Мөңгүн-Тайганың ак дош шыпкан мөңгүлчек бажынче-даа үнери оон белен турган боор. Кедээ ажыл-агый тускай эртемниг Өшкү-Саар Аракчаевна «Малчын» (ам ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг) совхозка мал эмчилен-даа, комсомол комитединиң секретарынга-даа, профэвилел комитединиң дарганынга-даа ажылдап чораан. Сөөлүнде «Мөген-Бүрен» совхозтуң партком секретарынга дөрт чыл болган.

Чаңгыс домак-биле чугаалаарга, Өшкү-Саар Аракчаевна бир-ле катап айның чаазында, хүнүң эртенинде оттуп келгеш, хенертен директор апарбаан, ындыг бедикке чедир ол тос хемни кешкеш, тос артты ашкан, эвилеп чаңпарны көргеш, эрбенниг сестерни дыңнаан.

Мен бодум болза Мөңгүн-Тайгага анаа ажылдаарын эвес, харын чүгле чурттаарын безин маадырлыг чорукден санап чоруур мен. Ында ыяш саны ончалыг. Тудуг материалы онза үнелиг, ону Тожудан салдадып бадыргаш, Мөңгүн-Тайгага сөөртүп кээр. Тыванып узун дуртунуң бажындан узунга чедир. Одалга айтырыг мырыңай нарын. Кедээде малчыннар колдуунда курга ткан көрөөк одаар. Каш хондур үлай чатташ туруп бергенде, чаш ажы-төлге чем чылыдыш бээри безин бергедей бээр.

— Өшкү-Саар Аракчаевна, малчыннарны хөмүр-даш-биле хандырар арга чок бе? — деп оон айтырган бис.

— Амдыгында чүгле хоржок — деп, директор дорт харыылаан, улуг тынды — План дүүгаар биске берип турар хөмүр албан черлерине үзе-тура четчип турар. Электри станциязы, МТМ, школа, эмнелге, уругларның яслизи... Чер аразы ырак, транспорт эвээш.

Мөген-Бүренче кирер арт кырынга келириниске, бүүрөлериниң үлүү дам барды. Чыткан хойлар, инектер-ле, харын чамдыктары сараат-тар-да. Бүүрөолер бистиң аалчыларывысты кайгатты.

— Шынап-ла, өске бөмбүрзекте келген ышкаш-тыр бис —деп, алтай шүлүкчү Аржан Адаров магадылап чор.— Айга хонар космонавтарны борта белетиксер болза экидир. — Оон меңээ чугаалады. — Шын бижээн-дир силер. Айза мен бе дээримге, чүгле скафандрым чок кижидир мен.

— Бо мрамор хаалардан тураскаалдар чонар болза, онза-ла боор — деп, Москваның М. Горький аттыг литература институдунуң башкызы И. К. Чирков чугаалап чор. — Тиг безин чок. Шаа барын борта улуг завод турар боор. Кайгамчык эртинеңдир. Бай-Тайгада моон бичии бүүрөолер бар. Японияга болза бүүрөө даш бүрүзү муңмуң акша-дыр деп чугааны дыңнаан мен. А Мөңгүн-Тайгада та чеже-чеже сая акша черде төктүп чыдар чүве?

Мөген-Бүренче харап келириниске Бичии Мөңгүн-Тайганың сүүр бажы меңги-биле богаалааның алган чыдар. Ынчан каапкай берген, кожагарының аккыры-даа кедергей, аныяк дииш-ле.

Тыппайн чораан тывызым ынчан, соок кудук суу дег, бажымга чык дидi. Өшкү-Саар Аракчаевнаны мурнунда кажан-даа көрбөөн кижидир мен. Ам бодаарымга, Бичии Мөңгүн-Тайганың аккыр бажын көргеш, директорнуң диштери ооң-биле салчап чорзан болдум. Шынап-ла, олчаан чорду.

Оң шаа чыл дургузунда Мөңгүн-Тайга аажок өскерилдеэ үлетүүр комплекизинин кол объектилерин тударын хандырар».

Комплекс эң чаа дериг-херекселдерни — соодулга камераларын, шкафтарны, дүрген доңдурар агрегаттарны, саалаш-хаптаар автоматтарны болгаш шүгумнарны бүдүрер ужурлуг. Ам ажылдан турар цехти чарты кылып, дериир, чаа цехтерни тудар, амгы үениң технологтуг чорудуушкуннарын шинээдип алыр соругга оларның мурнунга тургустуглаан. Кижилерниң ажылдан, чүүгаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары эң чугула соругга болуу бергеш.

Партияның XXVII съездизининң соонда эрткен баштайгы партия хуралынга социалистиг чарыштың негелделерин эде көөрүн, ол ажылды курлавырларны дилеп тывазырынче угландырарын шинтпирлээн. Ооң түңнелинин айза бир удаа эвес, а он хонуктан үлүрүп эгелээн. Цехтерге радио дамчыдылгазын организастап, чарыштың чоруп турар түңнелдерин дораан-на улуска таныштырып эгелээн.

— Парткомга саалын «бухгалтериязын» дыка кызырган — деп, партком кежигүнү, инженер-метролог Л. Абашева бодалын солушкан. —Бистиң хуралдарывыс ажылагыйжы, солуп эртип турар. Коммунистериң отчёттары — будүүлгениң кол-кол участоктарынга ажыл-херектиң байдалын тодаргай билип алырынга дузалап турар. Коммунистериң отчёттары колдуунда-ла шүгүмчүлел байдалынга эртип турар. Херек апарганда коммунистериң отчёттарын катап дыңнап турар бис. Чижээ, металлургия будүүлгезиниң начальныгы В. Коротченкону, бригадир Ю. Замышкинни катап дыңнап, чогуур сагындырыгларны кылган соонда ол участоктарда байдал кескүзү-биле экижээн.

Хандырымчылар, төлевилекчилер болгаш өске-даа участоктарга байдал бакылай бээрге, түскай комиссиялар тургускаш, четшеттерни чайлаткан. Бүгү чурт-биле, даштыкы фирмалар-биле харылзааны экижиткен. Тудуг ажылдарының темпизин кошкай бээрге, каттыжышкынның парткому кол күүседикчи — «Волжскпромстрой» трестиң парткому-биле дорт харылзааны туткан. Ам ийи парткомуң планнёркаларын кады эртирери чаңчыл апарган.

Кежээ алтай болгаш тыва чогаалчылар Кызыл-Хая суурнуң чурттакчылары-биле ужурашкан. Совхозтуң ажылагыйының чорун турарын директор, бирден-бирээ чокка, чугаалап берди. Чаа-чаа соругларлар салдынды. Бискеда, чылганнарга-даа солун болгаш ажыктыг болду.

Эртенинде Мөген-Бүрен бажының чайлагларынче үнүшкен бис.

— Моон ынай боттарывыс чоруй баар бис. Орукту билир бис. Аңчы Самуновтуң төредиери Мугур-Аксыда, Мөген-Бүренде болгаш, борта кээн турган киижи-дир. Ажырбас — деп, алтай аалчылар зэрежин турдулар.

Директор ону дыңнаар хөнүү чок болду.

— Бо орангa ужуражып чедип келгеш, бистиң малчыннарывыска кирбес болза хоржок — деп, Өшкү-Саар Аракчаевна дедир тепкеш, чыдыпты, хедер тарбаганна. — Чайлагларда чүгле бистия эвес, Даг-Алтайның Кош-Агач районунуң малчыннары база бар.

Хапкан бис. Мөген-Бүрен хемни орү чаа-чаа чурумалдар ажыттынып чор. Чалымнар, кадыр оруктар, дөүүнчүктер, кудургайлар, кызаалар, зэтпектер.

Орукта өртеп каан аът тур.

— Кым эрте күзегеп кирип келгени ол?—деп директор сагыш чован чугаалады. Ындында-ла бичии сиген шелүп малга бастырар дээнин ол-дур. Хемчег албас болза хоржок.

Улуг-Хем, Хемчик уунга болза, ындыг тайыс сигенни кым-даа кеспес ийик. Мөңгүн-Тайгага тудум сиген-даа артырып болбас. Дөгерезин кезер. Ойлар аксында кыска медени безин кырбап алыр.

Мөген-Бүрен уунда бичии сайырам шолде көк-сула тур. Дүжүдү хиреллг, хоорзаларның узуну бир карыштан ашпас. Оюк-дежик, тарамык.

— Бо дээрге биске бедик дүжүт-тур — деп, директор чугаалады. — Ыяк чулуп алыр бис.

«Тараа чулар» деп чугаалы бичиимде дыңнаан мен. Бо шагда кезер-ле ыйнаан. Чок. Мөңгүн-Тайгага көксуланы, шынап-ла, кызыл хол-биле чулуп алыр чүве болду. Ынчаарга ангыска хоорза безин артпас.

Ийлерде согунаны магадаан бис. Бистиң иштик черлерге инек-кулчазы дээр мангырзаа ындыг боор ийин, чер болганын шыва берген болур. Ынча байлак хейде оңуп-кадып чыдарга, хараадаачыг-даа чораан.

Орукка чоруп ора, бир-ле эптиг үеде директордан айтырдым:

— Партияның XXVII съезжининиң шиитпирлериндe көрдүнген эде тургустунуушкун, дүргедээшкин айтырыларын канчаар көрүп турар силер?

Өшкү-Саар Аракчаевна элээн болааны берди ышкаш, бүгү үгланың чаңгыс черге чыып алган дег болган соонда, таварыг чугаалады:

— Эде тургустунуушкуның дээрге чүгле арага чок кудалар, шагаалар, төрттүнгеп хүннер эвес болбайн аан. Үлегерлиг корум-чүрүм биске дыка дузалыг болган. Хамыктың мурнунда совхозтуң экономиказын көдүрери болдур. Экономика — кол дүлгүүр. Ону дүргедедирде, эвээш чарыгдалдыг чаа-чаа курлавырларны дилеп тывар. Ындыг күштер бисте бар. Кедээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери четчир. Бүгү бригадаларны бот орудга-чарылгаже киирген бис. «Кижи факторунуң» ролюн көдүрер төлээде, совхозта материалдыг болгаш моральдыг быраалар казбаа-биле ажыгларының турар. Кызыл туктар, хүндүлел бижиктер, он үшкү шалыннар...

— Чартык чылдың түңнелдериниң дугайында чүүү чугаадан болур силер, Өшкү-Саар Аракчаевна?

— Бо чылын күрүнеге 400 тонна эът, 15 тонна сүт, 24 тонна дүк дужаар планныг бис. Дүктүүн күүсединкен бис, эътти дужаап эгелээр бис, ону чайлыг күүседир бис. Сүт дужаарын бир янзы шиитпирлеп алган бис. Борта эде тургустунуушкуныну кылган бис —дээш директор элээн тайылбыр берди. — Мөген-Бүренден район төвүнче сүт сөөрткен ажыы чок. Ында база сүт четчир. Ынчангаш Ак-Хөлде саржат кылыр пунктуну тургускан бис. Сепараторну мотор күжү-биле ажылдадыр. Бөгүнге чедир саржагже шилчидерге он тонна сүттү дужаапкан бис. Быжыг планывыс 15 тонна, социалистиг хүлээлгевис 20 тонна, 3 тонна балык база дужаар бис. Олдаа барыктыг, соорун манап тур бис. Ынчангаш бистиң совхоз чартык чылдың түңнелдери-биле СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчир кызыл тугун чаалап алган.

МӨҢГҮН бөртүүр Мөңгүн-Тайганың чиге ындында Ак-Хөлдү долгандыр оныа-ла делгемнер бар чорду. Ак-ак өглерлиг чайлаглар, кодан-кодан хойлар, өөр-өөр сарлыктар. Хемде болгаш хөлдерде куштар хей. Ак-кускуннар, дуруялар, өдүректер, ангырлар. Кайы шагда уттупканым тыртымнарны база орта көрдүм. Кадыргыларны канчаар оны, чакпаларыр эрээн шокар. Моол кадыргының сураан дыңнаанна кижи мен, ынчалза-даа ындыг улуг деп бодаваан мен. Узуну төш чартыы чыгыы болур чорду, артында диштерлиг.

Мөңгүн-Тайганың малчынары чүгле эки ажыл-ишчилер эвес, харын хей ажытөлдүң чылыг баарлыг адаиелери чорду. Кирген аалдарывыс Э. Доңгактың, Э. Доржунуң, Ч. Салчактың, Ш. Чурупайның өг-бүлелери шупчузу хей уруг-дарыглыг, Маадыр-иелер безин арбын.

Бойдустуң чанаганы-дыр, Мөңгүн-Тайганың ужу-кыдында ийи Чеди-Тейлер бар. Мөген-Бүрен бажында Чеди-Тейде Маадыр ие Чечек Иргиттиң аалынга кирдивис. Олбук-хевис чаткан, хаваларын торгу-биле кожегелээн, арыг-силиг ег.

— Мээң чаңгыс классчымдыр —деп, директор таныштырды. — Мурнакчы хойжу улус.

Чечек Эрензеновна чарашчаагай, аныяк ие болду. Кинога тырттырар дээрзиниске:

— Ажы-төлүмнүң хавыналарын кадап алыйн — дээш, хей орденнерин, медальдарын хөрээнге дизип алды.

Ие кижиниң чазагай угаанын ынчан көрдүм—шаңналдарын безин бодумнуң дивес, ажы-төлүмнүү дээр. Ава күжүр ындыг бичe сеткилдиг болур чорду. Баарым саргыш дидя.

Чугаа-соот ынчан ала-чайгаар-ла ег-бүледе, ажы-төлде барды. «Мөген-Бүрен» совхозтуң директору чүгле сантүңге үглеткен дарга эвес, баштактының база билир кижи чорду. Ол чокта хереэжен кижи өөгүр эвес болур, өөүп калган чечек дег.

— Бо-да ажыл-агый, хурал-суглаа-биле сүржүр дээш, эжимден чыдып калганым ол-дур — деп, Өшкү-Саар Аракчаевна хөглүг чугаалады.

Өшкү-Саар Аракчаевна чүгле ажылдаар черинге директор, дарга, удуртукчу боордан, ег-бүлезинге ынак, ава, эргелиг хереэжен ээ дээрзин чугаа кадындан билдивис. Ооң ег-бүлезиниң эр ээзи Ким-оол Ооржак зоотехник, бригадир кижи болду. Совхоз директору кадайының оң холу, быжыг даянгызыы. Уругларының кезээ 10 класс доозупкан, оглу —сорт чөвүлелиннде, уруу—урутлар яслизинде ажылдан турар. База-ла директор иезиниң чай чок чымыжынга идегелдиг дузалакчылар.

СОВХОЗ директорунуң ажыл чүрүмүн доктаадыры берге. Карацгыдан карацгыга чедир. Дыштанырынга, ег-бүлезинге ажыл-төлүнге шагы эвээш. Ооң хүлээлгезинге чүгле совхоз онаашпас. Школа, эмнелге, уруглар яслизи, садыг-коржаа, кино-клуб, агитквартиралар, партком, кедээ Совет, профэвилел комитеди болгаш комсомол организациязы-биле харылзаалар, корум-чүрүм, улусчу дружина, кижилерниң хууда амыдыралы.. Ынча чоннуң аразында кандыг аажы-чаңныг кижилер турбас дээр: кежээ, кызымак, чөпшүл, дедир, ажынычал, дургеп... Удуртукчу кижи чүс кижи-биле чүс дыл кырынга чугаалажыр апаар.

«Мөген Бүрен» —мал ажылагыйлыг совхоз, ынчаар арбар-даа. Бо үениң аныякскеми аъттарының аксын хоорайларже эзэй соп турар апарганы кымга-даа чажыт эвес. Мөңгүн-Тайгага кымнар малчыннаарыл деп айтырыг чидии-биле тургустунган. Удуртукчу кижи моңу сугдук чокка салып алыр болза, ажыл-агыйга-даа, ат-алдарга-даа таарышпас дээрзин директор Ө.-С. А. Ооржак ыяк билир. Мөген-Бүрен школазында бир бүдүрүлге бригадазын организастаап, өөреникчилерге 600 баш хойну дидими-биле хүлээткеп. Олар эзлечежин ажылдан турарлар. Бир болүктe-ле 3 өөреникчи, 2 башкы, 1 школа ажылчыны, 600 баш хой — оюн эвес, бедик харыысалга, улуг идегел, күш-ажылчы дадыгышкыны. Келир үеник малчыннары олардан үнер ужурлуг. Чүге дээрге совхоз болгаш школа директорларының күш-ажылчы угланышкыны чөнтүг.

—Чедир кылдыынмаан, шиитпирлеттинмээн айтырыгларывыс эжеп эндерик — дээш, директор кызыл аржыыл-биле салгара баглап алган, беге ышкаш. кара бажын туттунду. —Кыштагларда сайгылгаан чок. Бажынбалгат чедишпес. Чежеге дээр көрөөн, одаар бис? Чер оруун канчаар экижидерил? Агаар оруун канчаң катап ажыдарыл? Бистиң районда күрүнеге эът дужаар айтырыг кончуг нарын байдалдыг. Ыяап-ла Барымн-Хемчикче сүрер. Тайга-таскылга, азаар, чидер, ооң-кедерезе дерт-даа, ийи-даа буттуг бөрүлер база таваржыр. Совхоз ажыылчынарының хуузунда артыкшылдыг малын садар аргазы мырыңай чок. Сүттү канчаарыл? Бистер харын саржагже хуулдуруп тур бис. Чалаң сүттү доскаар-доскаары-биле черже чалап тур бис. Ак чемдир, тыва улустуң өгбе-төөгүзүнде ындыг ужур турбаан. Бирээде, ажыл-агыйга хорадыр, ийиде, аажы-чаңга таарышпас-тыр. Чемгерер дээрге, хаваң чок улус-тур бис. Ол чокка-ла сарлыывыс эндерик. Ооң-даа өске айтырыглар көвей. Төп черлерге баргаш, даргаларның, сайыттарның боттарынга ыяап-ла кижи боду кирбес болза, ажылхерек черле бүтпес боор-тур. Телефон хей чүве-дир ол, кулаа узун боордан. Кызыл арынны кызыл арын-биле үстүргени дээре.

Мөген-Бүрен базы вайыралдың чери чорду. Ында алтай, казах, тыва, моол безин малчыннар чүрттап турар. «Мөген-Бүрен» совхоз Даг-Алтайның, Кош-Агач районунуң «Коммунизмче орук» колхозу-биле кожа-хелбээ найыралдыг.

— Эрткен чылын ол колхозтан 100 тонна сигенни садыш алган бис—деп, директор чугаалады. — Алтай өөнүктериниске биске ооң ынай 56 тонна сигенни халаска берген. Бистер ооң орнунга одар-белчиринисти база ажыгладыш турар бис. Найыраал! — дээш, Өшкү-Саар Аракчаевна уламчылады. — Ол өглерге кирбес болзуңарза, эпчок болур. Бистиң-биле кожа-хелбээ чоп-дур.

Ужурдан эртизээ бис. Казах малчын Саргытбай Нуртазановтуң өөнге кирдивис. Аъш-чем, чугаа-соот, каткыхөг. Малчынның кадайы Капыпаа шажаан аяктарны сүттүг шай-биле долдуруп-ла тур. Саргытбай казахтай аарак, алтайлап аарак, тывалай аарак чугаалаарга, очулгада негеттинмеди. Херек черлеринге орустатапрга, дузу чеде бээр.

Саргытбай болгаш Капыпаа Нуртазановтар база тыналар ышкаш хей ажы-төлдүг— 6 уруглуг. Олар 16 чыл хой, 2 чыл чылгы кадарган. Ам 7 чыл улай сарлык малдан турар. Коданында 300 баш бар. 25 чыл малчынаан—улуг дуржулгалыг кижилер-дир.

Оон үнгеш, алтай чогаалчыларны Мугур-Сан арт кырынга чедир үдеп кагдывыс. Кожамыктар куттулган. Дөгеликтер, хаалар кырынга танцылаар безин кижилер тыпты берген.

— Келир чылын алтай черге маныар бис—деп, аалчыларывыс чугаалады.

— Байырлыг! Кош!

— Четтирдивис! Рахмат!

Бистер дедир ээптивис. Чеди-Тейлер соовуста калды. Калбак арт кырынга үнүп келириниске, Тываның база бир тоолчургу чараш булуну —Хиндиктиг-Хөл чатты берген чыдыр. Долгандыр чавыс даглар, чангыс-даа ыяш бараавы чок. Хөлдүң ортузунда база чавыс даг шейлүп чоруткан. Шаанда ол черниң араттары хосчупкан аныяк ег-бүлени ол ортулукче эштешкиже чедир кежирип каапкан деп тоолдажып чораан болгай. Чаныыста Мөңгүн-Тайга бажын агаргып алган тур. Ол ыяжым болгаш кандыг үеде чүгүлеп каан?

ХИНДИКТИГ-Хөлдүң эриинде суун сүстүре аарак, малгажынга дүже аарак чоруп олурувуста, чоорту имиртиннеп эгеледи. Өске черниң кижизи олап дүне черле эртип шыдавас ийик. Малгашка бистиң «Мөген-Бүренниң» директору дээртпеди. Совхозту ындыг байлалдап база Өшкү-Саар Аракчаевна чайладып алганын ол черниң чону чугаалажыр чорду.

Арт кырынга үнүп келгеш, тоол-домакка кирген Мөңгүн-Тайгага. Хиндиктиг-Хөлге база катап мөгейгеш. Карты хемче көөрүйлап бадыптывыс. Каш хонукта, шынап-ла, уйгу-дыш чок ажылдаар бис, моган-турушканывыс илдең. Машиналар соңгаларының ындында ыржым дүн. Ыыттаар кижи чок. Кижи бүрүзү бодунуң бодалдарынга алыскан. Мөңгүн-Тайганың черле ындыг, кадыг кижиний каттыртыптар, үнн кижиний ыгладыптар.

Ол ыржым шакта чүгле «Мөген-Бүрен» совхозтуң директору Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржактың ындынаың үнү машина иштинге чаңгыланып чорду (сөөлүнде дыңнаарывыска, ол бот-тывынгыр уран чүүлдүн база идепкейлиг киржикчизин болду):

Чеди-Тейни сактырымга,
Чергелешкен өглер ышкаш,
Аныяк моол, совет кыстың
Аян ыры күттулуп кээр.

Четче угааныыг кижи бүрүзү бодунуң ажылынга үвелелди бээр, ооң түңнелинге таалгар, өөрүүр, хей-зът киреp ужурлуг. Өшкү-Саар Аракчаевнаның ажыл-иштинбиле танышкан, каш чыл бурунгаар мындыг одуругларны канчаң бижикпеп кижи боор мен деп бодумга огулуг-ла бүзүревейн чор мен:

Мөңгүн-Тайга кыстары дег,
Бөдүүн кыстар көрбээн-не мен.
Хойжу мен дээш холуун чайбас,
Малчын мен дээш, майның чайбас.
Эмчи мен дээш эктин чайбас,
Башкы мен дээш бажын чайбас.
Ооң ынай мынча дээн:
Аныямда чүге-ле бээр
Азын келбээн аза боор мен.
Кырый бергеш кызарга ам
Кыйынга ким кызын аар боор.
Мөңгүн-Тайга кыстарынга
Мегеерим арткан-дыр ийим.

Машина соонга дуюкаа боданып чоруурумга, он чыл бурунгаар хей ынчаар бижээн кижи-дир мен, ынчан шорула турган болгай мен. Ам бөгүн, шынап-ла, чүгле мегеерим арткан күжүр-дүр мен. Ынчалза-даа Мөңгүн-Тайганың Өшкү-Саар Аракчаевна ышкаш төлептиг, ажыл-ишчи херээжен кижилеринге мегеери аас-кежик-тир. Ажыл-херээцерге, ажы-төлүнерге, алган эзиңерге, арат-чонунарга, аал-чурттунарга аас-кежиктү күзедим, бир дугаар тыва хереэжен, болур дооста, совхоз директору!

К. КУДАЖЫ,
чогаалчы.

ЧУРУКТАРДА: «Мөген-Бүрен» совхозтуң директору Ө.-С. А. Ооржак; мурнакчы малчын Э. Доржунуң коданында.
А. ЧАРАШ-ООЛДУҢ фотолары.

СЭКП-ниң XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН — АМЫДЫРАЛГА

ЗАВОД АЖЫЛДАП, ТУТТУНУП ТУРАР

«Волжскпродмаш» каттыжышкынның коллективи болуунуң бүдүүлгезиниң тургустунганының бир чыл ооң ийи болуушкун-биле демдеглээн. Марий черниң эң аныяк бүдүүлгези болуунуң юбилейин садыгга хереглээр дериг-херекселдер бүдүрери үш катап өстүрүп, болуунуң хей ажылдакчыларын хей кызт бажынче көжүрүп киирери-биле демдеглээн.

— Боттарывыстың амыдыралывыстың деңнели күш-ажылчы чеднишкиннерден дорт хамаржыр деп чүвеге машина тудугжулары бүдүүлгеде партком секретары В. Зотин чугаалаан. Ол ында партия организациязын баштап, хей чылдарда ажылдаан. Оларның ажыл-чорудулгазының кол угланышкының партияның XXVII съездизининң шиитпирлеринде мынчаар айытkан: «Марий АССР-ниң Волжск хоорайга аъш-чем үлетүүрүнге, садыгга болгаш хей-шинтиниң чемненилге черлеринге хереглээр техниктогтуг дериг-херекселдерни бүдүрер талазы-биле үлетүүр комплекизинин кол объектилерин тударын хандырар».

Комплекс эң чаа дериг-херекселдерни — соодулга камераларын, шкафтарны, дүрген доңдурар агрегаттарны, саалаш-хаптаар автоматтарны болгаш шугумнарны бүдүрер ужурлуг. Ам ажылдан турар цехти чарты кылып, дериир, чаа цехтерни тудар, амгы үениң технологтуг чорудуушкуннарын шинээдип алыр соругга оларның мурнунга тургустуглаан. Кижилерниң ажылдан, чүүгаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары эң чугула соругга болуу бергеш.

Партияның XXVII съездизининң соонда эрткен баштайгы партия хуралынга социалистиг чарыштың негелделерин эде көөрүн, ол ажылды курлавырларны дилеп тывазырынче угландырарын шиитпирлээн. Ооң түңнелинин айза бир удаа эвес, а он хонуктан үлүрүп эгелээн. Цехтерге радио дамчыдылгазын организастап, чарыштың чоруп турар түңнелдерин дораан-на улуска таныштырып эгелээн.

— Парткомга саалын «бухгалтериязын» дыка кызырган — деп, партком кежигүнү, инженер-метролог Л. Абашева бодалын солушкан. —Бистиң хуралдарывыс ажылагыйжы, солуп эртип турар. Коммунистериң отчёттары — будүүлгениң кол-кол участоктарынга ажыл-херектиң байдалын тодаргай билип алырынга дузалап турар. Коммунистериң отчёттары колдуунда-ла шүгүмчүлел байдалынга эртип турар. Херек апарганда коммунистериң отчёттарын катап дыңнап турар бис. Чижээ, металлургия будүүлгезиниң начальныгы В. Коротченкону, бригадир Ю. Замышкинни катап дыңнап, чогуур сагындырыгларны кылган соонда ол участоктарда байдал кескүзү-биле экижээн.

Хандырымчылар, төлевилекчилер болгаш өске-даа участоктарга байдал бакылай бээрге, түскай комиссиялар тургускаш, четшеттерни чайлаткан. Бүгү чурт-биле, даштыкы фирмалар-биле харылзааны экижиткен. Тудуг ажылдарының темпизин кошкай бээрге, каттыжышкынның парткому кол күүседикчи — «Волжскпромстрой» трестиң парткому-биле дорт харылзааны туткан. Ам ийи парткомуң планнёркаларын кады эртирери чаңчыл апарган.

Чоокку чылдарда будүүлгеге ажылдаар кижилерниң саны беш катап өзер. Аңаа колдуунда-ла аныяктар кээ ажылдаар. Коммунистер ону база контрольга алган. Аныяктарны кичээнгейлии-биле көрүп, оларның эрге-ажыктарын болг

Педагогика булуңу

НИИТИ ХЕРЕККЕ ДЕТКИМЧЕ БОЛУР

Чаа өөредилге чылы каш-ла хонгаш эгелээр. Башкылардаа, ада-иелер-даа аңаа белеткенип, уругларның өөрениринге бүгү чүүлдерни четчелеп алырынче кичээнгейин уландырган. Школага өөренири дээрге ылаңгыя амгы үеде аңаа-ла бир чүүл эвес, башкының-даа, ада-ниин-даа бир демнеп ажылы аңаа негеттинер. Школа реформазы школаның, ада-ниин мурнунга бедик харыысалгалыг болурунуң чаа сорулгаларын салган. Ортумак школага чаа өөредилге программаларын киирип турар. Үжен ажыг чылдарда школага ажылдап келген мен, ынчангаш ажыл аайы-биле чамдык чүүлдерни кижи черле эскерип көре бээр-дир. Мен маңаа ада-иелериниң кичээнгейинге географияга хамаарыштыр чамдык тайылбырны кылыр бодадым.

Чаа өөредилге чылыңдан эгелеп география башкылаашкынынга чаа программаны киирген, солуун чүүлдер бар апарган. Чаа программаны тургузар мурнунда өртемденнер, методистер болгаш аргалуржулгалыг башкылар кызымак ажылдап, чогуур шенелдерни чорукканнар. Оон түнелинде ам чаа программаны киирген. Моон мурнунда школага географияны 5—9 класстарга өөредип турган. Ам ындыг эвес. Алдыгы класска «Физиктиг географияның эге билиглерин» өөренир, чедиги класска «Диптериң болгаш океаннарның географиязын», 8—9 класстарга «ССРЭ-ниң географиязын», оңгу класска «Делегейниң экономиктиг болгаш социал географиязын» өөренир. Моон мурнунда оңгу класска географияны өөретпейн турган, ам бешки класска география өөреимес болу берген. Мону ада-иелериң билип алыры артык эвес.

Чаа программа В. И. Ленининиң чогаалдарын өөренир талазы-биле делгем орукту ажыдып, партияның болгаш чазактың доктаалдарын уругларга хире-чергези-биле угаадыр арганы бээр. Географияның чаа программазында амыдырал-биле харылзааны улам быжыглаан. Башкының өөредилге-кижизидилге ажылын чорударынга ол салдарлыг болбайн аан. Ада-ие-биле бижыг харылзаа, өөреникчилерниң тус-тузунда ажажыңаның эки билири биске албан.

Чаа өөредилге чылында географияны амдыызында эрги өөредилге номнары-биле өөредир, ол номнарда кирбээн темаларны башкылар боттары немей тып өөредир. Ада-иелерге мынды сүмеин берикселп турар мен. Географияга холбашкан атластарны, карталарны, ханага азар карталарны уругларынга садып тып бээри чугула. Бистиң Хову-Аксы школазында уруглары өөренип турар ада-иелер колдуунда географтыг викториналары, компастарны, планшеттерни, ойнаарактарны-даа садып бээр улус. Черле кайладаа ада-иелер бо айтырыгны чугулага көөр болза, иштиң херекке деткимче болуру чугаажок.

О. КОРОДА,
Хову-Аксының № 2 школазының башкызы.
Таңды район.

Республиканың школаларында, бүгү чурттаазыбиле бир дөмей, башкыларның чаңчыл болган август конференциялары эгелеп турар. Конференцияның кол-ла сорулгазы — коммунистиг идейлиг чорукту, чогаадыкчы энергияны, бурунгаар чүткүлдүг, ажыл-херекчи чорукту башкылар коллективтеринге чедип алыры. Август конференцияларынга школа реформазының амыдыралда боттанылгазының дугайын база эрткен өөредилге чылының түңнелдерин тускай илеткелдерге анализтээр.

Школа реформазын боттандырар дээш кылдынган чүүлдерге шыңгыы анализти бээри, бар болуп артып турар четпестерни хандыр сайгарары чугула. Чамдыкта конференцияларга илеткелдер болгаш саналдар тодаргай сорулганы чедип алырынче угланмаан, колдуунда кыйгырыглар, лозуңнар салырынче угланган болгулаар. Хамык ужур чүдел дизе, башкыларның улуг чөвүлел хуралынга чугаа кижи бүрүзүнүң сеткил-хөөнүнге чоок, чогаадыкчы тура-сорук-биле долдунган, чаа сорулгаларны шиитпирлээринче угланган болуру чугула.

Школа реформазы дээрге бистиң чуртувуста чорудуп турар улуг эде тургустунуушкуннуң база бир кезии дээрзин август конференцияларының киржикчи бүрүзү ханы билген турарын чедип алыр.

Бөгүнгү «Педагогика булуңунда» алды харлыгларны өөредириниң айтырыглары, чаа программалар-биле ажылдаары дээш чамдык өске-даа чүүлдерниң дугайын башкылар чугаалап турар.

«Бирги классче бир-ле дугаар» деп фотоэтюд. СЭТА-ның фотохрониказы.

АЛДЫ ХАРЛЫГЛАРНЫ ӨӨРЕНИРИНГЕ БЕЛЕТКЭЭРИ

Школа реформазын ёзугаар бо өөредилге чылындан алды харлыгларны школага бирги класска өөренип киреринче чоорту шилчилге эгелээр. Оон-биле холбаштыр бистиң республикага чаа өөредилге чылында он бирги класстыг өөредилгеже база бирги класска алды хардан өөренири эгелээр, өөредилге номнарын тыва дылче очулдуруп турары-биле тыва школаларга бирги класска өөренир алды харлыглар дараазында 1987—1988 өөредилге чылында өөренип эгелээр.

Алды харлыгларны бирги класска өөредиринге чогуур байдалдарны тургузары-биле элээн ажылдарны Чыргыдышкын министерствозу, районолар чорудуп турар. 1990 чылга чедир бирги класска өөренир алды харлыгларны школа аайы-биле хаара тударының планчаанаашкыны кылдынган. Школалардан ангыда уруглар албан черлеринде оран-бажыңны белеткеп эгелээн. Бо өөредилге чылында орус школаларга алды харлыгларны бирги класстан өөредип кириптер.

Бо чылдың сентябрь биринден өөренир ужурлуг алды харлыглар эмчи шинчилгезин эртип турар, бо ажылды Кадык камгалал министерствозу-биле кады республиканың санитар албаны чорудуп турар. Черле ниитизибиле-алды харлыгларның өөренир баазазын быжыглаш тургузар ажыл республикада чоорун турар. Школаларда болгаш уруглар садтарында немелде кабинеттерни дерип турар. Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Кызыл районнарның база Кызыл хоорайның уруглар садтарында уругларның өөренирингге таарымчалыг байдалдар тургустунган. Тускай өөредилге класстарын, өөренир стол, сандайларны садып алган. Алды харлыгларны чүгле өөредир эвес, харын оларның ойнаар, удуур өрөөлдери база турар ужуруглуг. Бо сорулгага ажыглаадыр-биле тускай акша-херегнини үндүрген. Уругларны өөредир ужурлуг башкы кадрларны шилип тып турар. Башкылар, уруглар садтарының, узаткан хүн бөлүктериниң кижизидикчилери тускай курстарга өөренир. Националшколаларның бирги класстарында херегләәр өөредилге программаларын, өөредилге номнарын белеткээн, оларны 1986, 1987 чылдарда үндүрер.

Бо өөредилге чылында орус школаларга 900 алды харлыглар өөренир. Кызыл хоорайга шүүтү тос класс комплектизинге 245 уруг өөренир. Кызыл хоорайның № 4 школазынга алды харлыг 30 кижи, а № 11, 28, 30, 36, 35, 19, 29 уруглар садтарынга 200 ажыг кижи өөренир. Ниитизи-биле республиканың 37 класс-комплектилеринге алды харлыг бирги классчылар өөренип эгелээр. Ол класстарның оңу школаларга, 27-зи уруглар садтарынга турар.

Алды харлыгларны бирги класска өөредип эгелээринге белеткел ажылдарында барымдаалаары чугула чамдык чүүлдер дугайын көрөлиңер. Чаа өөредилге чылы эгелегижеге чедир көрдүмейн барган чүүлдерни эдери чугула. Школаларда байдал таарымча чок болза, уруглар садтарынга оларны өөредир аңаар. 1986—1990 чылларда алды харлыгларның бирги класска өөредилгезин боттандырарда 1986 чылдың сентябрь бирден эгелээш уруглар албан черлерин ажыглап болуруп чөпшөрөөн. Ол албан черлеринге класстарны (бөлүктерни) тургузуп болур. Аңаа 25—30 чедир алды харлыглар кирер, ол бөлүктерге бо чылдың сентябрь бирге чедир алды харлаанынарны хүлээп алыр. Уруглар садтарынга бирги классты дооскананы школаның ийиги клазыңче шилчидер.

Алды харлыг бирги классчылар-биле неделяда 20 шак өөредилгени уруглар албан черлеринге хүннүң бирги чартыында чорудар. Кичээлден дашкаар үелерде уруглар школа назыны четпээннериң хүн чуруму ёзугаар ойнаар, дыштанып.

Орус дылга өөренир алды харлыглар Бәрыын-Хемчик, Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Кызыл, Чөөш-Хемчик районнарда база бар. Алды харлыгларның өөренирине школа бажыңнарының аңгы секцияларын тускайлап бээри чугула. Ортумак болгаш үстүкү класстарның уругларындан олар аңгы турар ужурлуг. Уругларның эмчи хандырылгазын кичээнгейге алыр, аъш-чем хандырылгазы школа назыны четпээн уруглар албан черлеринии дег болур. Алды харлыг уруглар өөренирине баш бурунгаар белен турар ужурлуг. Ындыг уруглар-биле ажылдаар башкылар өөредилге-кижизидилге ажылының тускай аргалары-биле чепсегленген болур, кичээлдерге өөредилге-биле чергелештир ойнаарының аргаларын калбаа-биле ажыглаар болгай.

Алды харлыгларның бирги класска өөредилгезиниң чедиишкинниг организастаттыган болуру бо херекти сагыш салыышкын-биле көргенинден кол хамаарыжыр.

А. КОШКАРОВА,
Тыва АССР-ниң чырыдышкын министриниң оралакчызы.

КЛАСС ШАГЫ

Школаның эге класстарынга класс шактарын неделяда бир катап эрттирерин 1984 чылдың сентябрь 1-ден эгелээн.

Класс шактарынга кичээлден дашкаар кижизидилге ажылдарындан аңгыда, моральболгаш телепгиг аажылчаң культуразынга хамаарышкан беседаларны, номчулгаларны болгаш хүн бүрүнүң солуннарындан, журналдарындан дыңнадыгларны кылып болур. Ол ышкаш дайынның болгаш өөредилгениң мурнакчылары-биле солун ужуражылгаларны организастап чорударын планнаар.

Башкы класс шактарынга белеткениринiң мурнунда класстың коллективи-биле ажык чүгаадарны кылып, уругаарга чогум кандыг темаларга сонуургалдыын биле алгаш, аңаа үндезилеп класс шактарының темаларының чижек планын тургузуп алыр. Оон аңгыда кажан класс шактарын эрттирип тура, өөреникчилериң чүрттап турар черинии, суурунуң, хоорайының, фермазының амыдыралы-биле сырый холбаштырары эргежок чугула. Мынчаар чорударга өөреникчилериң бот-сонуургалы улгадып, оларның идепкейн улам көдүрүлүр.

Чамдык класс шактарынга өөреникчилериң ада-иелерин чалап, оларның күш-ажылчы болгаш амыдыралчы эрткен оруктары-биле база таныштырза эки. Класс шактарынга «Күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннары», «Төрээн суурум төөгүү-биле таныш», «Маадыр пионерлер», «Мээң чуртум — ССРЭ», «Тарааны, хлеби камнаар херек», «Бойдуска ынак бол» дээш оон-даа өске темаларны шилип ап болур.

Кандыг-даа класс шагын эрттирип тура, оон түңнелин ынап-ла кылыр болгаш ортумак школа дооскан соонда кымнарның кадарчылар, башкылар, эмчилер, тудугжулар болуруун илередирин өөренип көөр.

Ынчангаш эге школага класс шактарын методика ёзугаар чеднишкинниг эрттирерги башкының аңаа хынамчалыг белеткелинден хамаарыжыр.

Д. ХОМУШКУ,
башкы.
Барыын-Хемчик район.

КИЖИ БОЛУРУ ЧАЖЫНДАН...

Бистиң бичии суурувус Шуй-Аксында девискээри арыг-силиг, яазы-бүрү ыяштар тараан, бедик кырлаң крышалыг мокулчак ак бажың бар. Оон иштинче кирип кээрге, узун дурт-сынныг, чазык шырайлыг кижи уткуп алыр. Бо дээрге Марат Салчакович Мартай-оол-дур.

Ол бичиизинде-ле ачазының күш-ажылчы үлегеринге өөренген болгаш, оон амыдыралчы чагыг-сесторинiң кедилинии билип, школага өөредилгезии кызымаккайы-биле эгелээш, 1965 чылда Тээли орта-тумак школазын дооскан.

Марат Салчакович оон улаштыр өөренгеш, Кызылдың башкы училищезиин доосканының соонда, Бай-Тайганың Бай-Тал суурга музыка болгаш эге класстар башкызы болуп, шилип алган мергежилинге билинип, күжүн берип киришкен.

Ам ол Шуй-Аксы суурунуң кадыкшылга школазында башкылап турар. Кижиниң бүтү чуртталгазының оруктары эге класска чоруттунган өөредилге-кижизидилгелиг ажылындан дорту-биле хамаарып деп чүвени Марат Салчакович билип, чугаалап олурар.

— Башкы кижиниң күш-ажылчы өөрүшкүзүүнүң үнер дөзү чүдел? — деп, бир-ле катап оон айтырган мен.

— Эге класстарда ам 17 чыл ажылдап турар мен. Маңаа кол-ла чүве — өөреникчи бүрүзүн эки билири, Ада-ие оңу кайчаар кижизидип турганыл, турарыл оңу база дораан илередип, билип алыры негеттинер. Бичии кижиниң сеткилинге хайыккан өөрүшкү, күзел-чүткүлүн деткиири, өөренип көөрү чугула. Ада-иебиле сырый харылзаалыг, чаңгыс күзел-чүткүлдүг болуру күзенчиг.

Башкының харызын «Олдаа шын, шын» деп иштимде деткип кагдым. М. С. Мартай-оол өөреникчилерниң бот-башкарылгазынче кончуг киҥзингей салып башкы. Класзының активи үргүлүү солчуп турар. Бир өөреникчи бир ай класс даргалаан болза, дараазында өскези оон ориумга келир.

Оон башкылап келген класстары чылдан чылче чүс жуу өөредилгени чедип ап турар. Чедиишкиниң үндезини — өөреникчи бүрүзү-биле бот-тускайлап ажыл кылып турарында.

Өөредилгеден дашкаар үеже кичээнгей салып, школада винти ырның болгаш хылдыг хөгжүмүнүн ийи бөлүмүн удуртуп турар. Оон дерип алганы музыка кабинедя райондa дээрелериң саныңда кирип турар. Сураглыг композиторларның хөрек чуруктарын башкы боду чураап, хоолаап азып алганы солун.

Марат Салчаковичиниң удуртканы башкыларның, өөреникчилерниң болгаш ажылчыннарның бот-тывынгыр уран чүүл коллективи район черге-лиг көрүлдерге шаңналдыг черлерни доктаамал ап турар.

М. УВАН-ООЛ.

ТӨӨГҮЛҮГ БАЗЫМНЫ ДЕТКИП ТУРАР

Совет Эвилели тайбыңның херөзүнге сундулуун, хөгжүлдениң салым-чолу дээш ханы харыысалгалыын тодаргайыбиле көргүсүүшаан, бөмбүрзектиң тайбың келир үезин хандырары, делегей хөгжүлдезиниң туружун чавырлыышкынының оруунче киирери, делегейде байдалды чогумчалыг болдурары, ядролуг айыылды кижи төрелгетенден чайладыры дээш оон хамааржып турар бүгү-ле чүүлдерни кылып турар. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевиденине дамчыштыр кылган Медеглелинге хамаарыштыр делегейниң калбак хөй-ниитизиниң деткиишкинииниң кол утказы ындыг боон турар. Делегейниң хөйниитизи Медеглелде идип үвдүрген Совет Эвилелиниң чаа тайбың политиктиг эгелекчи саналынга бедик үнелелди берген.

БУДАПЕШТ. Совет Эвилелиниң чаа шиитпири болза, бистиң планетавыстың салымчолу дээш ханы харыысалгалыг болур чорук-биле, ядролуг халаптың айыылын чайладыры дээш чүткүл-биле сиңниккен-дир деп, «Непсабадшаг» солун айыткан. Тургустунган байдалды шыны-биле үнелеп көөрүнче, бүгү-ле хонмеге чүүлдерни ап октаарын, Совет Эвилелиниге болгаш оон даштыкы политиказынга хамаарыштыр будалыышкынын ажыл эртеринче совет удуртукчу АКШ-тың президентизи Рейганны кыйгырган. Ядролуг шенелдерни сокалдыр дугайында дугуржулгаларны дүрген шиитпирлеп ап болурунга болгаш бо чылын дээди деңнелге болур советамерик ужуражылгаларга аңаа ат салдына бээрииге Совет Эвилели бижыг бүзүредиг. Ол болуушкун, кандыг-даа дадагалзашкын чокка, ол ужуражылганың кол боттуг түңнели, боо-чепсекти эңдере бүдүрерии сокалдырывың чугула базымы болур ийик.

УЛАН-БАТОР. Совет Эвилелиниң мораторийин чаңгыс талалыг узадып алганын МАРның даштыкы херектер министри М. Дүгэрсүрэн төөгү талазы-биле чугула чүүл кылдыр адаан... Бо ханы турушту базым Советтер чуртунуң ядролуг халапты чайладырының оруунче угланган база бир боттуг ажыл-херөө, СЭКП-ниң XXVII съездизинге ажылдап кылдынган болгаш ССРЭ-ниң чамдык чаа дашткы политиктиг эгелекчи саналдарынга немей киирген делегейниң аймыл чок чоруушуң бүгү талалыг системазын тургузарынче чүткүлүн көргүскен чүүлү кылдыр кижи төрелгетен ону өөрүшкү-биле хүлээп алган деп, ол чугаалаан. Ядролуг эпоханың боттуг чүүлдерин барымдаалап көргеш, Совет Эвилели шак мындыг дээди чергелиг, харыысалгалыг чүүлдерни баш удур хүлээп ап турар.

ПЕКИН. Синхуа агентилелиниң дамчытканы болза: ядролуг шенелделерге чаңгыс талалыг мораторийни оон чурту 1987 чылдың январь 1-ге чедир узадыр деп, совет удуртукчу М. С. Горбачев чарлаан. Ядролуг шенелделерни сокалдыр дугайында дугуржулгаларны дүргеи шиитпирлеп ап болурунга болгаш бо чылын дээди деңнелге совет-америк ужуражылгага аңаа ат салдына бээрииге Совет Эвилели бижыг бүзүредиг деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Шак ындыг бээрииге ол ужуражылганың боттуг кол түңнели, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин сокалдырының оруунга чугула базым болур ийик деп, ол демдеглээн.

ПАРИЖ. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Медеглелин «Юманите» солун «тайбыңче кыйгырыг» деп адаан. Ядролуг шенелделерге чаңгыс талалыг мораторийни узаткаш, Совет Эвилели каттышкан Штаттарга соңгаарлатпайн база-ла мынаар харыылаарын саналдаан. Совет Эвилелиниң тайбыңга ынакшылдыг эгелекчи саналы боочепсекти дүжүрериниң айтырыгларының талазы-биле дугуржулганы чедип алырынга база бир төөгүүлүг арганы берип турар деп, солун онзалап демдеглээн.

Мораторийни чаа база катап узатканы — Совет Эвилелиниң чаагай тура-соруунуң база бир базымы, оон чижээн эдererинге Вашингтонга дорт санал болур деп, француз телевидение онзалап демдеглээн. М. С. Горбачевтуң Медеглели дээди деңнелге совет-америк ужуражылышкынга таарымчалыг байдалды тургузарынче ССРЭ-ниң чүткүлүбиле болган.

БОНН. Москва АКШ-ты угаан-сарыылдыг чорукту хүлээп көөрүнче болгаш боочепсекти кызыгаарлаар дугайында дугуржулганы чедип алырынга төөгүлүг арганы ажыглаарынче кыйгырган деп, ЦДФ телепрограмманың тайылбырлакчызы демдеглээн.

ДЕЛИ. Совет удуртукчу американнарның угаан-бодалын оттуруп, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин сокалдырының оруунга чаа арганы эртирбезинче оларны кыйгырган деп, ПТИ агентилели онзалап демдеглээн. Бодунуң чаңгыс талалыг тургузуп келген мораторийнин Совет Эвилели чаңгыс эвес удаа узадып келген, ол чорук ядролуг халаптың айыылын чок кылырынче оон шиитпирлиниң дугайын хереченлеп турар. Совет Эвилелиниң база катап мораторийни узадыр дугайында шиитпирии төөгүлүг болгаш алызын көрген чүүл деп адаан.

БЕРЛИН. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң совет телевиденине дамчыштыр чарлаан ядролуг чазыдырыышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийни 1987 чылдың январь 1-ге чедир хуусаазын узадыр дугайында Совет Эвилелиниң шиитпириниге ГДР байыр чедирип турар. Бо дээрге тайбының эрге-ажыынга аажок ужур-дузалыг базым-дыр деп, ГСЧП-ниң ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне чевүлелиниң Даргазы Эрих Хонеккер медеглээн. Тайбыңны камгалаарын ГДР бодунуң чугула сорулгазы кыдыр көрүп турар деп, ол уламчылаан. Бөгүн, кажан кижи төрелгетенниң кырында ядролуг узуткаашкынның айыылы диргелип келгенде, ажылчыптараачын немец күрүне тайбыңны камгалаарынче болгаш делегей байдалын кадыкпыдарып хандырарынче оруктарны тыварынче чүткүлүн илередип турар.

ВАШИНГТОН. Ядролуг чазыдырыышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийниң хуусаазын узадыр дугайында ССРЭ-ниң шиитпирин АКШтың политиктиг хөй-ниити ажылдакчызы, сенатор Эдвард Кеннеди бедик-биле үнелээн. Ол шиитпир ССРЭ-ге болгаш АКШ-ка чаа, харындаа улам күштүг өлүмүг согуглуг ядролуг боо-чепсектиң тыптып ксэрин баш удур болдурбас болгаш боо-чепсекти эңдере бүдүрерии сокалдырынче угланыышкынны алыр база бир арганы берип турар деп, сенатор айыткан. Ядролуг боо-чепсекти шенээрии мөңгээи-биле хоруп турар. Моон мурнунда туруп көрбээп ол аргаларны ажыглаарынче болгаш хыналдага тургузуп болур дугуржулгалар дугайында чугаалажыышкыннар кылырының оруун саадал чок шилип алырынче президентиин кыйгырып тур мен деп, Кеннеди медеглээн.

ВАШИНГТОН. Ядролуг чазыдырыышкыннарга чаңгыс талалыг мораторийниң хуусаазын узадыр дугайында ССРЭ-ниң шиитпирин АКШтың политиктиг хөй-ниити ажылдакчызы, сенатор Эдвард Кеннеди бедик-биле үнелээн. Ол шиитпир ССРЭ-ге болгаш АКШ-ка чаа, харындаа улам күштүг өлүмүг согуглуг ядролуг боо-чепсектиң тыптып ксэрин баш удур болдурбас болгаш боо-чепсекти эңдере бүдүрерии сокалдырынче угланыышкынны алыр база бир арганы берип турар деп, сенатор айыткан. Ядролуг боо-чепсекти шенээрии мөңгээи-биле хоруп турар. Моон мурнунда туруп көрбээп ол аргаларны ажыглаарынче болгаш хыналдага тургузуп болур дугуржулгалар дугайында чугаалажыышкыннар кылырының оруун саадал чок шилип алырынче президентиин кыйгырып тур мен деп, Кеннеди медеглээн.

Политиктиг чурук

«Чүнүң-даа мурнунда Латин Америка чурттарын араатанзыы-биле үптеп тургаш, хөй миллиард орулганы ап турар АКШ-тың транснационал корпорацияларының кемниг политиказы — ол чурттарның аш-чутка болгаш түреңги байдалга таваржып турарының кол чылдагааны болу берген. «Крайзис» дээр журналдың медээзин ёзугаар алырга, чүгле Кариб девискээринде күрүнелерниң бүгү уругларының 70 хуузу аштап турар».

(Солуннардан).

Аштап-суксаан бичии уругларның сөөлгү акшазын маңгыстап алган бо тоткан идегеттиң хөрээнде: «Транснационал корпорациялар» деп сөстерни бижээн-дир.

СЭТА-ның фотохрониказы.

АДМИНИСТРАЦИЯНЫҢ АЙЫЫЛДЫГ БАЗЫМЫ

ВАШИНГТОН. СБК-2 совет-америк керээни Каттышкан Штаттарның үрээринге чедирип турар баштайгы тодаргай базымының дугайын ында албап ёзуу-биле чарлаан. Чурттуң шериг-агаар күштеринiң штабының начальныгы генерал Лэрри Уэлч чалгының ракеталар-биле чепсеглээриниле В-52 дээр 131 бомбардировщиктерни эде кылыр талазы-биле ажылдарыны эгелээнiниң дугайын дыңнаткан. Оон мурнунда чалгының ракеталар-биле чепсеглээринге эргежок чугула чүүлдер-биле В-52 деп 130 бомбардировщиктерни чепсеглээн турган.

В-52 деп 131 бомбардировщиктерни эде кылыры болза, СБК-2 ёзугаар элээн каш кезектерлиг дайынчы октарның чедиришкилериниге тургускан кызыгаарны АКШ-тың ажа бергени ол болур. Уэлчиниң айтып турары-биле алырга, В-52 дээр 131 бомбардировщикти эде кылырының талазыбиле ажылдар чоокку үш ай иштинде доостур.

(СЭТА).

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

Ханныг үүлгедиг

МАНАГУА. Гондурастың талазында девискээрден Никарагуаже шургуп кирип келген Төп разведка эргелелиниң хөлезивекчи дээрбечилери чаа ханныг үүлгедиглерни алганнар. «Вос де Никарагуа» радиостанцияның дыңнадып турарын ёзугаар алырга, Матагальпа департаментизинге бир орукка контрастарның бүдүү салын каан миназының кырынга хамааты кижилер чораан чүүк машиназы таваржы бээрге, часты берген. Оон түңнелинде 7 кижи өлген, үш кижи балыгланган. Нуэва-Сеговия департаментиге дээрбечилер көдээ ажыл-агый кооперативинче халдаан болгаш үш таварачыны өлүргеннер.

Буураашкынны ажып эртер

ПАРИЖ. Француз чазактың барыын үзелдиг хөй кезиниин социал-экономиктиг угланыышкынын Францияның Коммунистиг партиязының политбюро кежигүнүнүң Рене Пике шүгүмчүлелге таваръштырган. Ам удаас сентябрь айда Үстүү Гаронна департаментизинге болур парламент кежигүнериниң чамдыктарын соңгуур соңгулдаларга тураскаатқан Тулузага болган парлалга конференциязынга чазактың политиказы бүгү чурттуң экономиказынга халаптыг үржүктарны таварыштырып, француз ажыл-ишчилериниң байдалын улам бакырадып болур деп, ол айтқан. Чурттуң төмө алы берген буураашкынны ажып эртериниң тодаргай программазын чорудуп турар Коммунистиг партияның кандыдаттары дээш ам болур соңгулдаларга бадылаашкынын бээрииче соңгукчуларны Компартия кыйгырып турар.

Космосту милитаризастаарын болдурбас

ВЕНА. Космос делгемин милитаризастаарын сокалдыр херек деп Австрияның даштыкы херектер министри Петер Янкович бодунуң чугаазынга илергейлээн. Космиктиг технологияның хөгжүлдези кижи төрелгетеңге хора чедиреринче эвес, а оон чаагай чоруун экижиделринче угланган турар ужурлуг деп, Австрияның ДХМ-нуң ында тараткан медеглелинде айыткан.

(СЭТА).

АКШ-ТЫҢ ЧОНУНУҢ САНЫ

ВАШИНГТОН. 1986 чылдың январь 1-де АКШ-тың чурттакчы чонунуң саны 240,5 миллион кижи болган. Оонбиле кады Американың негр чурттакчы чонунуң саны 29,2 миллион кижи болган. Ниитизи-биле 1985 чылда Каттышкан Штаттарның чурттакчы чонунуң өзүлдезиниң темпизи 0,9 хуу. Бюронуң илеткелиниң демдеглел турары-биле алырга, 1984 чылда төрүттүнген кара кептиг американнарның назыны ак кептиглерниң назыныдан мурнукузу ышкаш кыска.

СЭТА).

«РАДУГА»— 50 ЧЫЛДАРДА

«Радуга» (Москва) ном үндүрер черниң продукциязы 140 чурттуң номчукчуларына билдингияр. Ол ном үндүрер чер чылдың-на делегейниң улустарының 50 дылдарынга 500 хире номну парлап турар, ол ышкаш даштыкы авторларның 100 хире чогаалдарын орус дылда парлап турар, оларның тиражы — 15 млн. кезек ашкан. «Радуга» бо чылын совет болгаш даштыкы номчукчуларга кандыг чаа номнарны белеткээрин ПМА-ның корреспондентизинге ном үндүрер черниң кол редактору Георгий Андреевич Анджапаридзе чугаалап берген.

— «Радуганың» парлап турар номнары хөй янзы: проза, поэзия, драматургия болгаш уругларга номнар, уран чүүл лугайында литература, литературоведение, спорт болгаш туризм.

Совет литератураның үндезилекчизи Максим Горькийниң чогаалдары канада, урду, малаялам, дари, ассами, кхмер дылдарда парлаттынып турар. Федор Достоевскийниң «Элээди назылыг» деп чогаалын араб дылда парлаан. Константин Симоновтуң романнарын база ол дылда үндүрген. Михаил Шолоховтуң романнарын болгаш чечен чугааларын араб, пушту, тамили, сингал дылдарда парлаан.

Амгы үениң хөй национадыг совет литературазы ном үндүрер черниң бо чылдагы планында калбаа-биле кирип турар. Чингиз Айтматовтуң тоожуларын малгасий база пушту дылдарга үндүрер. Юрий Бондаревтиң «Изиг хар» деп ному араб дылда парлаттынган. Расул Гамзатовтуң «Мээң Дагестаным» деп чыындызы чыл төнчүүнде персид дылга үнер. Азербайджан чогаалчы Максуд Ибрагимбековтуң тоожулары хинди болгаш урду дылдарда оодуртунган. Амгы грузин чогаалчыларның чечен чугааларын испан дылга номчуп болур.

Уругларга литератураны даштыкыда сонуургап турар. Орус болгаш совет литератураның классиктери — А. Чехов, А. Гайдар, К. Чуковский, С. Маршак, Л. Кассиль болгаш өскелерниң-даа чогаалдарын даштыкы уруглар номчуурлар. Н. К. Крупскаяның улуг баштыңчы болгаш башкы В. И. Ленин дугайында сактыышкыннары кхмер, лаос, моол болгаш суахили дылдарга парлаттынар.

Дыл эртемниге хамаарыштыр алыр болза, «Радуга» бо чылын специалистерни чаа, солун ажылдар-биле таныштырар. «Совет арабистикада чаа түүлдер» деп чыынды чыл төнчүзүнде үнер. Ында амгы үениң болгаш ортаакы вектор үезиниң араб литературазын шинчилээн.

Азия, Африка, Латин Америка чурттарының чечен чогаалынын чедиишкиннери-биле совет номчукчулар база таныжарлар. Бистиң чуртувуста билдингир апарган чогаалчылар Кэндзабуро Оэ (Япония), Р. К. Нарайан (Индия), Жоржи Амаду (Бразилия), Самим Коджагез (Турция), Марио Бенедетти (Уругвай) оларның чогаалдары орус дылга үнер.

Амгы үениң сирий чогаалчызы Набил Сулейманың «Агым» деп романы-биле номчукчулар таныжар. Марокконуң, Коста-Риканың чогаалчыларын орус дылга номчуур бис.

Людмила ПОМАЗКОВА, (ПМА).

ЧҮНҮ ЭСКЕРГЕН БИС

СЭКП Кызыл хоргкому, улус депутаттарының Кызыл хоорай күүскому хоорайның партия, совет органнарының, хөй-ниити организацияларының удуртукчулары-биле партиявың, күш-ажылдың хоочунпарының ужуражымышкынын организастап эртиргеи. Үк ужуражымышкын солуи болуп, республикавыстың, наймысылал Кызылывыстың моон-даа соңгааргы хөгжүлдезинге боттарывыстың бар аргаларывысты кинерипинче бисти улам сорук кирген. Ынчалза-даа маңаа хамаарыштыр бодумнуң каш бодалымны илередир бодадым.

Ужуражымышкын иитизи-биле ажыктыг эртсе-даа, ооң баш удур организастыг белеткелиниң кошкак болганын эскердивис. Аңаа чүгле беш кижиге сөс бергени-биле сапал-оналл солчуушкуну кызыы болгаи. хоочунпарның саналларын бижип, демдеглеп орар секретарь-даа кезүлбеди. Айтырыглар хөй-даа болгаи болза, оларның чамдыызынга тода харыы албадывыс. Ооң бир кол чылдагааны — оларга харыы бөөр ужурлуг чамдык харыысалгалыг ажылдакчыларның, чижээлээр. ге хооркүүскомунуң иштики хөрекгер киллизиниң начальныгы чижектиг эштериң ужуражымышкынга олурушпаанында.

Бир-тээ, хемчегни организастаан болганда, ооң киржикчилерниче база сагыш салган болза, эки болгу дег. Ужуражымышкынга келгенперниң хөй кезииниң назы-хары улгатканл, кадыкшылы ыңдыг эки эвес-ле болгай. Ыңдыг болзажок буфет ажылдаваан, изиг шай хамаанчок, соок суксун безин чок болгаи.

Ооң аңгыда хоочунпар-биле сүмележир, оларның байлак дуржулгазын ажыглаар дээр болза, мындыг ужуражымышкыннарның аразын дыка узамдыктырбайн, ооң белеткелин партия организацияларын болгаш ажыл-агый удуртукчуларын дамчыштыр ыяк белеткелдиг чорудар болза эки. Хоочунпарның көдүргеи айтырыгларын, саналдарын хандыр анализтеп көргеш, оларның күүселдезинин талазы-биле түскай планны тургузуп, даразындагы ужуражымышкынга ооң боттапкышкынын илеткеп турар кылдыр чурумчутеа, ол улам үре-түңнелдиг, дээштиг болур ийик.

А. БОРБАК-ООЛ, партияның, күш-ажылдың хоочуну.

ЧУРУКТАРДА: «Тиилелге» совхозтун спорт комплекизинге бооп турган маргылдаалар үези. О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СУГГА ЭШТИРИНГЕ

МАДРИД, (СЭТА). Новосибирск чурттуг Игорь Полянский делегей чемпиону ат дээш сугга эштириниң маргылдаазынга чедиишкинниг боор. 200 метрге оргазы-биле эштиринге 1 мин. 58, 78 сек. көргүзүт-биле алдын медальды чаалап алган. 19 харлыг спортчу бодунуң төөкта чаа тургусканы делегей рекордунга үгүле 0,64 секунда чедирбейн барган.

Харьков чурттуг, 18 харлыг Наталья Шибаева 100 мертге оргазы-биле эштиринге үшкү черии эзлээш, хүлер медаль-биле шаңнаткан. Оон көргүзүү 1 мин. 02,25 секунда. Бо дээрге, ССРЭ-ниң чаа рекорду боор турар.

Хостуг арга-биле 100 метрге эштиринге америк спортчу Мэтт Биояди тиилээн. Ол-ла хемчээлге херээженнерден Хайке Фридрих (Герман Демократтыг Республика) шылгараан, алдын медальды алган. Хостуг арга-биле эштиринии 4х100 метрге эстафеталынга база-ла ГДР-ниң спортчу кыстары мурнаан.

Бо маргылдаа далай деңгелинде 750 метр бедик черде боор турар, ынчангаш спортчуларга ол база бир янзы шылгалда болган.

Агаар-бойдустуң мындыг байдалы ватерполистериниң маргылдааларынга база салдар чедирип турар. ССРЭниң болгаш ГФР-ниң ватерполистериниң ужуражымышкыны оюн төнгеринге чедир 19 секунда артканда совет ойнакчы Виктор Беренджи бир мячини киирегинии ачызында ужуражымышкын 9:8 санка бистиң командавыстың тиилелгези-биле доозулган.

ТВ

АВГУСТ 22-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45 —РСФСРниң алдарлыг артизи Б. Феокистов (дошкулуур) ойнаар. 9.10 — «Дүдүскек». Уран-чечен телефильм. 10.20 —Делегей болгаш аныяктар. 10.55— «Россияның меридианнарыбиле». Док. фильм. 11.20— 11.30 — Мелодиер. 14.30 — Мелодиер. 14.45 — Чурттуң телестудиаларының док. фильмнери: «Бригаланың магниттиг шелүү», «Инженер (Михайловский) ордузу». 15.35 — Коми АССР-ниң Күрүченин ырнын болгаш танцының «Асъя Кыа» ансамблиниң концерти. 16.25—Орус чугаа. 16.55 —Июль Верниың маадырлары экранда. «Карпат шивээниң чажыдым». 18.15 —Спортчуң суг хевирлериниге делегей чемпионады. Эштиништкин. Испаниядан дамчыдылга. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.10— «Дем каттыжылгалы». Тележурнал. 19.45— «Музыка болгаш бис». Музыка-публицистикалыг дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «ТТ-ниң экранында эң баштай». «Ооң аныяк чоруунуң рецептизи». Уран-чечен фильм. 23.05 — Р. Щедрин—«Хөглүг кожамыктар». 23.15 —Бөгүн делегейде. 23.30—00.00 —Спорттуң суг хевирлериниге делегейниң чемпионады. Суг полоюу. Испаниядан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 — «Сөс биле ажыл-херек аразында». Док. телефильм. 8.50 — «Башкыга — музыка кичээли». 3-кү класска кичээлди Алма-Ата хоорайның № 60 школазының башкылы Г. М. Самоткина чорудар. 9.45 — Москва хоорайның № 209 школазынга 7-ги класска кичээлди композитор Д. Б. Кабалевский чорудар. 10.50— «...Ол алды болгаш ооң улуг назы». 11.35 — «Кырган мастериң чагыы». Уругларга дөрт сериялыг уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы. 12.40 —Англи дыл. 13.10 — «Үүнүндаа муряунда сагылга-чуруум». Док. телефильм. 13.30— М. Глинканың романстарын РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Герасимова күүседир. 13.55—14.00 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15—Уругларга — фильм. 18.45 — УССР-ниң алдарлыг үлегерлиг иитии мүрээ «Думка» капеллазының концерти. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлаллар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — «Дүрбүүкүнүң үнүкү айтырыы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 20.30 — Спорттуң суг хевирлериниге делегейниң чемпионады. Сугже шураашкын. Испаниядан дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.35 — 22.50 —«Румын опера ыраажылларының гала-концерти». Бухарестен дамчыдылга.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кижизидилге болгаш өөредилге

РОЗАГА ИЙИ ҮЖҮГЛЕЛ

Сентябрь 1-ге — чаа өөредилге чылынга чедир санныг хонук арткан. Адыгей автономнуг областың төвү Майкоп чурттуг бичии Роза школазже бир дугаар алгаш баары чаа номнарын сумказындан каш-даа үштүп, суйбап, ажыл көргүзээн. Ооң сумказында ийи үжүглел бар — адыгей болгаш орус дыл кырында. Адыгейниң уруглары ол дылдар кырында өөренип турар.

— Өгбелериниң, бодунуң чонунуң дылын билири эргежок чугула —деп, бичии аулга өскен, ам эртемден-филолог, Майкоптуң күрүнеиниң педагогика институдунуң доцентизи, хөй эртем ажылдарының база чаа адыгей үжүглелдиң автору Джантык Тамбиева чугаалап турар. — Төрээн дыл чонуңуң үгүле мерген угаанын, төөгүзүн, тоолчургу чугаазын эвес, оон сеткил-хөөнүн база камгалаар.

Адыгейлер каш он чыл бурунгаар бижик-билиг чок чораан. Үгүле совет үеде башгайгы адыгей эртемден Даут Ашхамаф орус графиката үндезилеп алфавитти тургускан. Буруи шагдан бөөр адыгейлер бодунуң угаанынга тоолдарыны, тоолчургу чугааларны кадагалап келзе-даа, национал литература оларга база-ла Октябрьның социализстиг Улуг революциязының соонда көстүп келген.

Кайы-бир тараачыга чагаа-бижик келген болза, ону номчудар бижик-билиглиг кижи тып аар дээш ауллап аул чедир аай-дедир чортуп чораанын кырганнар сактыр. Бөгүн Адыгейде үүс-үүс школалар, техникумнар, педагогика училищелери, институт ажылдап турар. Сөөлүнде адаанывыс өөредилге черлерин башкы кадрларны белеткеп турар.

Бүгү чуртта боттанып турар школа реформазы-биле холбаштыр, уруглар алды хардан эгелеп өөренип турар. Джантык Тамбиева алды харлыглар-биле барык чоорби чыл ажылдап турар. Адыгейде уруглар шагда-ла алды харлыынан өөренип турар: белеткел класкыга оларга колдуунда орус дылдың үндезинерии өөредир. Бо автономнуг областың чурттакчы чонунуң көвей кезии —көдөө чурттакчылар, олар колдуунда төрөп дылында чугаалажып турар. Ынчангаш уруглар орус дылды багай билир, школага негелде ёзугаар белеткеттинмээн болур.

Башгайгы үжүглелии Тамбиева он беш чыл бурунгаар үндүрген, а ам ол немелделиг, чаартынган, алды харлыг уруглары чаа программа ёзугаар өөредиринге таарыштырган.

— Адыгей чугаанын үнелерин орус алфавитке таарыштырып кылыр кончуг берге, нарын айтырыг болган. Адыгей дылда 66 үн, а орус алфавитте оон ийи катап эвээш үжүк бар. Орус алфавитке 34-кү демдекти немедим, а чамдык үнелерни бижимел аргага ийи азы үш демдектерлиг кылдыр ажыглаан мен — деп, Тамбиева чугаалап турар.

Үжүглел уруглары үгүле өөредир эвес, оларны кижизидип база турар. Ынчангаш чуруктар сөзүглелдерин, тайылбырга ажыглаан текстерни чонның аас чогаалынын оң эки чогаалдарындан, национал чогаалчыларның, шүлүкчүлериң рассказтарындан, шүлүктеринден шилип алгылаан. Ол ышкаш үлегер домактарны, тывызыктарны элбек ажыглаан.

Алды харлыг уруглар бидигаи шинчээдинчел, сонуургак, өөренирине долу күзелдиг болур. Ынчалза-даа олар дүргеи уттуучал. Бир эвес өөредилгеге оюнчарны чедимчелиг ажыглаар болза, кичээл чиик эртер. Ынчангаш үжүглелде хөй ырылар, саналгалар, тывызыктар киирген.

Школаже уруглары шагдала алды харлыындан белеткеп турган болзувусса, ам ону ооп бир чыл эрте эгелээрии шеңээр бис. Ону уруглар садындан эгелезе эки. Аңаа тускай программа болгаш тускай белеткээн башкылар херек.

— А уруглар? Ол хире наалыг уруглар өөрениң шыдаар бе?

— Уруглар дээш черле дүвүрвес мен. Ол бичии кижилер улуг хандыкшыл-биле кандыг-даа билигни боттарынга сиңирип ап шыдаар. Кичээл эрттиринии чедиишкин болгаш сонуургачыг арга-методун шилип, өөредилгениң шын методиказын ажыглап шыдаптар тывынгыр, чогаалыкчы чорук бистерден — башкылардан нетгитпер.

...Чүс-чүс муң бөстиң уругларывыс күзүн бир-ле дугаар школа эргинге артаар. Бичии аварларның, нивхтерниң, эскимостарның, чукчилерниң, айнуларның, мансиерниң болгаш оларның чажыды — алды харлыг адыгей Розаның портфелинге ийи үжүглел чыдар.

Татьяна БАСОВА. (ПМА).

«АК-КӨК СҮТ-ХӨЛ»

Сүт-Хөл районнуң Культура бажыңының Кирилл Ооржакка удуртказн «Ак-көк Сүт-Хөл» агитбригада и ы ң бот-тывынгыр артистери сигенчилериниң, малчыннарның, тараажыларның болгаш өске-даа ажыл-ишчилериниң күзенчиг аалчылары. Олар бадылаттынган график план ёзугаар ажылдап турар.

Бот-тывынгыр артистериниң программазы Төрээн чурт, партия дугайында ырлар-биле байлак. Бир ай болгашла концерт программазын солуп, чаартып турар.

Район төвүнүң бот-тывынгыр артистери Хөндергейнин Чайлаг-Хемде чайлап турар. Ортаа-Тал болгаш Кара-Чыраа сүт-бараан фермаларынга аалдап чораан. Ооң соонда «Сүт-Хөл» совхозтуң Киров, Кызыл-Тайга болгаш Ишкин салбырларының сигенчилеринге концертин баазалгатканнар.

Чоокта чаа Ортаа-Тал бот-оруглга-чарыглгалыг сигенчилер бригадазынга «Ак-көк Сүт-Хөл» агитбригадазы аалдап келген. Дүштеки чапсар үезинде хөй эвес программалыг концерт кергүскеннер. Оларның аразында хоочун баянист Кирилл Ооржак, лимбиге Семен Монгуш, гитарага Эрес Куулар тыва аялгаларны ойнаан. Кимаа Ховалыг «Аяккежик» деп танцыны эки күүсеткен. Бүрят улустуң «Аасжежик» деп ырызын К. Ховалыг биле Э. Куулар ырлаан.

Ө. МОНГУШ.

УТКУП АЛГАШ...

Чедер курортунга үшкү сезонда хөй кижи дыштанган бис. Республикадан болгаш чурттуң өске-даа хоорайларындан дыштанып келгеннер курорттуң директору К. П. Губанова чылыг-чымчак сестери-биле үткүп хүлээп ап турар. Тус черниң байдалы-биле таныштырып, курорттуң моон соңгааргы перспективаларын кысказы-биле тайылбырлап бөөр чорду. Эмнелгениң коллективи-биле ужураштырып, канчаар эмнээринии, эмнениринии сүмелерин берип турар. Кол эмчи Л. К. Тока, К. П. Губанова олар мында 14 чыл дургузунда ажылдап келген. Эң-не хоочун эмчи сестразы — Е. П. Колумаева, невропатолог эмчи Е. П. Контратьева, терапевт А. В. Кулаков, медицина эртемниниң кандидады Л. С. Эрдыниева олар дыштанакчылар-биле үргүлүү беседалажып, ажыктыг сүмелерин берип турарын ол демдегдеди.

Кол эмчи Л. К. Тока-биле беседа үезинде бодунуң кадымның байдалын көрүп турганы эмнениринь, кажан малгаш-биле чиңнеиниң эмнеңген соонда, изиг хүнге дегелеиниң, хөлге кирип болбазын биллирнис. Ол чүрекке дыка багай салдарны чедирип болур. Ооң аңгыда божувас аныяк хереөженнер борта эмнеңгениниң түңнелинде, өг-бүлезинде ажы-төлдүг апарганын эмчилер Е. П. Колумаева, Г. Н. Феоктистова оларга боттарының сеткиллиниң ханыышкан өөрүшкүүн илереткен чылыгчымчак сестерин бижээнин ыяда «Демдеглел болгаш саналдар» дептериниден сонуургап болгур.

Р. ТОЛЗАТМАА. Кызыл хоорай.

МОЛЕКУЛА ГЕНЕТИКАЗЫ–ОНКОЛОГИЯДА

Рак аарыгны эртем кажан тиилеп узуткаарыл? Бо айтырыг ийи талаалыг деп, спецналистер санап турар: биризи — рак деп айыылдыг аарыгның алыс байдалын ханыы-биле билип, тодарадыры эргежок чугула. Ийигизи — аңаа үидезилээш, аарыгны баш бурунгаар болдурбазын, илередип тодарадыры болгаш рактан аараан кижилерни эмнээриниң арга-методларын сайзыраңгайжыдары-дыр.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Молекула генетиказының институдунуң эртемденнери — биология эртемниниң доктору Н. И. Шапиро, биология эртемниниң кандидаттары М. И. Маршак, Н. Б. Варшавер олар бо угланыышкынга кескү түңнелдерни чедип алган. Оларның кылган ажылының түңнелдерин ССРЭ-ниң Ажудыышкынарның күрүне даңзызынга бо чылдың март 27-де киирген турган.

Физиктиг болгаш химиктиг канцерогеннерниң — канцерогеннериниң салдарыбиле рак аарыг тыптыр. Олар аарыгны канчаар тывылдырып, өскүдүрил? Кижиниң клетказынга түү болу бооп? Мутация теориязын ёзугаар алырга, канцерогеннер болза клетказар геннерниң, оларның иштинде чоокта чаа тодаруттынын ажыттынган онкогеннериниң мызыгуур уксаа өскерлиишкиннерин болдуруп турар (мутация — латин сөс, мутация теориязы — биологтуг өскерлиишкиннер болу боорини). теориязы дээн уткалыг. Онкогеннер — баштайгы үе-чадазында хора чок болгаш таарымчалыг геннер-дир, клетказарның чурттарынга болгаш көвүдүрииге олар ынчаарда дузалаи турар. Ынчалзажок канцерогеннериң салдарыбиле онкогеннер организмниң контролюнга чагыртпайн баар болгаш ынчаарда клетка хемчээл чокка өзүп база улгадып эгелээр. Ооң түңелиниде ыжык тыптып келир.

Физиктиг болгаш химиктиг канцерогеннерден ангыда «дириг» канцерогеннер — ыжык вирустары база туруп турар (вирустар — хоран дээн латин сөс, ынчаарга халдавырлыг аарыгларның өскүдүктүлерии вирустар дээр).

Рактың вирус теориязын ёзугаар алырга, каранка көзүлбес ол вирустар рак аарыын мутациязыны-биле эвес, а өске байдал-биле тывылдырар деп санап турган. Вирустар боттарының «рак» геннерии клетканың уксаа салгаан аппарадынга тудушкан удур көскү агитацня мынчага чедир астынмаан. Ону паркпың чурукчузу кылыр турган. Аңаа даалга бербээн.

Удавас күс дүжер. Кургаг сигеннерни болгаш бүрүдерни чыыр, өрттелир болгай. Өрт үндүрбес дээш ооварымчалыг болур херек.

Паркпың левискээриниге өрттү болдурбазы, ону арыгсиляг тудары чурттакчы чонлан кончуг хамааржыр. Ынчангаш чораан-на черинге серемчилелдиг болуру — кижи бүрүзүнүң хүлээлгези.

А. ТУГИЛОВИЧ, өрт хайгаарарының күртне инспектору.

КЫШКА БЕЛЕН

Хорум-Даг суурда көдөө Культура бажыңының кышка белеткелин бо чайын черле эки чоруткан. Ооң девискээрин штакетник-биле долгандыр чаартып херимнээн. Эки шалаларны солуп, ханаларның десүлген малгаштарын дүжүр кактаап, экидир кылган.

Янзы-бүрү өңнүг будуктар сентедгеге кол черни эзлээр. оран-бажыңны аян киирер. Культура бажыңының ханазын долгандыр будаап, шалазын дозулап бүрүн дооскан. 250 олуттуг культура одаанын сандайлары эргижиреп баксыраанын барымдаалаап, чаа сандайларны саткаш, көрүкчүлер залында тыскаай ужуглелде хөй ырылар. саналгалар, тывызыктар киирген.

Школаже уруглары шагдала алды харлыындан белеткеп турган болзувусса, ам ону ооп бир чыл эрте эгелээрии шеңээр бис. Ону уруглар садындан эгелезе эки. Аңаа тускай программа болгаш тускай белеткээн башкылар херек.

— А уруглар? Ол хире наалыг уруглар өөрениң шыдаар бе?

— Уруглар дээш черле дүвүрвес мен. Ол бичии кижилер улуг хандыкшыл-биле кандыг-даа билигни боттарынга сиңирип ап шыдаар. Кичээл эрттиринии чедиишкин болгаш сонуургачыг арга-методун шилип, өөредилгениң шын методиказын ажыглап шыдаптар тывынгыр, чогаалыкчы чорук бистерден — башкылардан нетгитпер.

...Чүс-чүс муң бөстиң уругларывыс күзүн бир-ле дугаар школа эргинге артаар. Бичии аварларның, нивхтерниң, эскимостарның, чукчилерниң, айнуларның, мансиерниң болгаш оларның чажыды — алды харлыг адыгей Розаның портфелинге ийи үжүглел чыдар.

Татьяна БАСОВА. (ПМА).

ӨРТТЕН КАМГАЛААР

Чылдан чымче бистиң вайысылалывыс чараш ашаар чыдар. Ооң чараш черлериниң бирээзи культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгы 101 гектар девискээрни эзлеваашаан, чаагайжыл, туттунуп турар. Ында хөй санныг аттракционнар, шыдыраа өрээли, бильярд болгаш теннис залдары, ойнаар автомобильдер залы, хемелээр станция, эң-не бичиилерге «Тоолчургу хоорайжыгаш» ажыллап турар. Ылангыя дыштанып хүннерде паркка кижи хөй болур.

Дыштанып кээп турар улустарның хөй кезии, ылангыя бичии оолдар, хөлдөкке кээп эжиргеш, чыныш алыр дээш ийикпе азы ымыраалар хоюзар дээш от салыр. Ооң соонда ону өжүрбейн чорутарга, ооң кылыын долгандыр от хып эгелээр. Чазын кургаи калган сигеннер кырынче өжүртүнмээн оттарны азы шала өжүргеи одагларны каапнаш барганының түңнелинде, аңаа хөй-хөй өрттер болган. «Хүреш» стадионнуң чаян-сонгу чүгүнге элээл оолдар одаг салганының түңнелинде өрт эгелээн. Ону өрт черииниң ийи машиназы барып өжүргеи.

Кургаг сигеи кыва бээрге, ону ким-даа өжүрүп шыдавас. Ылангыя часкы, күскү үеде өрт ыяштарны узуткап болур. Теректер чечектелип турда, чөөктер черии агарты шыва бээр. Терек чөөгүнге хып чыткан от дегзиптер болза, дары-биле дөмей часты бергеш, бүгү талазынче кыва бээр. Ынчаар чөөк өрттедип турган оолдарны хөйүбиле сагындыргаи бис. Ол алдынган хемчегледен эки түңнел үнмээн.

Паркпың левискээриниге одаг кыыспас, бок өрттетпес дугайында сагындырыгларны, тускай демдектерни чуруп, аспаан. Саазыннарны болгаш өске-даа бокгарны төгер саваларны чедир кылбаан. Өртке удур дериг-херекселдер парк иштинде бар-даа болза, четчелеттинмээн. Өрткө удур көскү агитацня мынчага чедир астынмаан. Ону паркпың чурукчузу кылыр турган. Аңаа даалга бербээн.

Удавас күс дүжер. Кургаг сигеннерни болгаш бүрүдерни чыыр, өрттелир болгай. Өрт үндүрбес дээш ооварымчалыг болур херек.

Паркпың левискээриниге өрттү болдурбазы, ону арыгсиляг тудары чурттакчы чонлан кончуг хамааржыр. Ынчангаш чораан-на черинге серемчилелдиг болуру — кижи бүрүзүнүң хүлээлгези.

А. ТУГИЛОВИЧ, өрт хайгаарарының күртне инспектору.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«ЕНИСЕЙ» культура бажыңынга

АВГУСТ 22-де «Кино болгаш үе». Кинога ынактар-биле ужуражышкын. Эгелээри 12.30 шакта.

Культураның болгаш дыштанылганың «ГАСТЕЛЛО» аттыг парыгынга

АВГУСТ 23-те. Кызыгааржы дайынчыларга «Символ» деп ырыхөгжүм ансамблиниң концерти. Эгелээри 15.00 шакта.

Аныяктарга «Хостуг үе-шак» деп дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

АВГУСТ 24-те. Кызыгааржы дайынчыларга хооркүүскомнуң культура килдизиниң агитбригадазының концерти. Эгелээри 14.00 шакта.

Танцы кежээзи. «Музыкалыг калейдоскоп» Эгелээри 19.00 шакта.

СПОРТЧУ ОЮННАР

«ХҮРЕШ» стадионга

АВГУСТ 23-те. Бут бөмбүүнге маргылдаа. «ЕНИСЕЙ» — «МЕТАЛЛУРГ». Эгелээри 17.00 шакта.

АВГУСТ 24-те. «ШАХТЕР» — «ЗЕНИТ» Эгелээри 16.00 шакта.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» стадионга

АВГУСТ 24-те «ЕНИСЕЙ» — «ЛУЧ». Эгелээри 17.00 шакта.

Кино

АВГУСТ 22-ДЕ

«КАА-ХЕМ»: «Миллион в брачной корзине» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (үзаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Соседка» 14.30, 16.30, 18.30, 20.30 (үзаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «И вот пришел Бумбо» 9.30, 13.00, **«Мужской разговор»** 11.00, 15.00, **«Рикша»** 16.50, 18.40, 20.30 (үзаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Внимание всем постам» 14.00, 16.00, 18.00 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Инопланетянка» 18.00, 20.00 шактарда.

Ойлаар

Республикага шокар булуттаар. Дүне бичe чаъстаар. Хүндүс чагбас. Сонгу-барыын чүкте углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 8—13, чамдык черлерге 1—6 градус чылыг болур. Хүндүс 21 — 26 градус чылымыр.

Кызылга шокар булуттаар. Дүне бичe чаъстаар. Хүндүс чагбас. Сонгу-барыын чүкте углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 9—12, хүндүс 22—24 градус чылыг болур.

ШЫН Редакциядың адрези: 667000. Кызыл Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информацнә киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдөө ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41 бухгалтериянын 2-12-45 солуп келбей» барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуй неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3330

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографазы, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00990